

Національна Академія Наук України
Інститут історії України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

Владислав Гриневич
Людмила Гриневич

**НАЦІОНАЛЬНЕ ВІЙСЬКОВЕ ПИТАННЯ В
ДІЯЛЬНОСТІ СОЮЗУ ЄВРЕЇВ-ВОЇНІВ КВО
(липень 1917 – січень 1918 рр.)**

Київ-2001

Національна Академія Наук України
Інститут історії України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

Владислав Гриневич
Людмила Гриневич

**НАЦІОНАЛЬНЕ ВІЙСЬКОВЕ ПИТАННЯ В
ДІЯЛЬНОСТІ СОЮЗУ ЄВРЕЇВ-ВОЇНІВ КВО
(липень 1917 – січень 1918 рр.)**

Київ-2001

Гриневич Владислав Анатолійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України

Гриневич Людмила Володимирівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Наукова розвідка присвячена дослідженню маловідомого суспільного феномену – єврейського військового руху в Україні у 1917-1918 рр. Висвітлюється історія постановня та діяльності міжпартійної військової організації “Союз євреїв-воїнів Київської військової округи”. На фоні загально-політичної обстановки на українських землях, у контексті тогочасної боротьби в середовищі єврейських політичних партій проаналізовано змагання Союзу за створення національних військових формувань.

Праця розрахована на всіх, хто цікавиться вітчизняною військовою історією, питаннями українсько-єврейських відносин.

Редколегія: С.В.Кульчицький (головний редактор), О.І.Ганжа (відповідальний секретар), В.О.Горбик, О.І.Гуржій, В.М.Даниленко, М.Ф.Дмитрієнко, М.В.Коваль

Друкується в авторській редакції

ISBN 966-02-2012-X © Інститут історії України НАН України

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІЙСЬКОВЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СОЮЗУ ЄВРЕЇВ-ВОЇНІВ КВО (липень 1917 – січень 1918 рр.)

Вступ

Демократичні гасла Лютневої революції 1917 р. стали додатковим стимулом мобілізації національної свідомості неросійських народів, що знайшло своє відбиття і в армії. Остання, за спогадами генерала А.Денікіна, раптово заговорила усіма національними мовами колишньої Російської імперії. В цьому різноголоссі доволі виразно зазвучав також і голос єврейського народу. Не менше 400 тисяч його представників з початку Першої світової війни були покликані боронити батьківщину¹, в котрій безправне становище євреїв стало нормою життя й було закріплене законом.

Війна з притаманними їй розрухою, моральним та фізичним виснаженням населення, внаслідок відверто антисемітської політики царського режиму позначалася на єврействі просто фатально. Інспірована “згори” істерія шпигуноманії спричинила численні утиски та знущання над євреями як у тилу, так і на фронті, їх примусове виселення з прифронтової смуги та масові погроми під час військових кампаній російської армії в Польщі та Галичині. Тим зрозумілішими стали виявлені одразу ж після революції як у самій Росії, так і на її “окраїнах” прагнення військовиків-євреїв до самоорганізації, їх рішуча готовність сформувати власні національні частини і в такий спосіб узяти на себе захист єврейського населення від проявів свавілля і жорстокостей, яких

населення від проявів свавілля і жорстокостей, яких ставало дедалі більше в розбурханій революційною стихією країні. Надзвичайно активним у цьому відношенні виявився Союз євреїв-воїнів Київської військової округи (далі - СЄВ КВО), історії організації та діяльності якого на тлі тогочасної політичної ситуації в Україні присвячена ця наукова праця.

Джерельну базу публікації складають архівні матеріали, переважна більшість яких уперше вводиться до наукового обігу. Йдеться, передусім, про програмові документи Союзу, протоколи засідань його виконавчого комітету, гарнізонних зібрань, матеріали з'їзду євреїв-воїнів КВО та Південно-Західного фронту, який відбувся в Києві наприкінці грудня 1917 - на початку січня 1918 рр. Усі ці документи складають ф.273 ("Всероссийский союз евреев-воинов") Російського державного архіву соціально-політичної історії (РДАСПІ) в Москві². Автори дякують завідуючого відділом єврейської історії і культури Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України кандидата наук О.Зарембу за переклад з ідиш на українську мову ряду документів цього фонду.

Частина матеріалів, стосовних досліджуваної наукової проблеми, була опублікована в праці І.Черіковера ("Антисемитизм и погромы на Украине. 1917-1918 гг." (Берлін, 1923)). Вміщені в цій книзі як додаток документи "Архіву Союзу євреїв-воїнів", "Матеріали для газети "Голос єврея-воина"", "Архіву єврейського міністерства УНР" були вивезені з України наприкінці Громадянських воєн 1917-1920 рр., склавши основу "Історичного архіву східного єврейства" в Берліні.

Деякі важливі документи, що висвітлюють позиції єврейських політичних партій України в національному військовому питанні, виявлено в ф.41 Центрального державного архіву громадських об'єднань України в Києві (ЦДАГОУ). Досить повне уявлення про протиборство єврейських політичних сил, суттєві складності, які внаслідок цього виникли на шляху реалізації програми творення єврейських військових формувань можна скласти, звернувшись до матеріалів Центральної Ради: ф.1748 (Генеральне секретарство єврейських справ УНР, Міністерство єврейських справ УНР), ф.1063 (Генеральне секретарство УНР), ф.1065 (Рада Народних міністрів УНР). Ці документи зосереджені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України) в Києві. Частина з них була опублікована 1997 р. у двотомному збірнику документів “Українська Центральна Рада”³. В процесі роботи над темою була вивчена мемуарна⁴ та наукова література⁵, проаналізовані періодичні видання України 1917–початку 1918 рр. – “Голос єврея-воина”, “Еврейская мысль”, “Киевская мысль”, “Нова Рада”. Надзвичайно інформативними виявилися також газети “Der Telegraf” (орган сіоністів) та “Naie Zait” (орган Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, далі - ОЄСРП)⁶.

Розділ 1. Єврейський військовий рух у революційному процесі на українських землях. Утворення, основні напрями діяльності СЄВ КВО

Національний військовий рух, як суттєва прикмета революційної доби в Росії, охопив найбільш активну частину єврейського вояцтва. Навесні 1917 р. по всіх фронтах російської армії прокотилася хвиля мітингів та зібрань євреїв-військовиків, почалося їх стихійне об'єднання в ланки та союзи - передовсім для задоволення національно-культурних потреб. Не обминув цей процес і КВО, в складі частин та установ якого нараховувалося чимало євреїв. Наприкінці липня 1917 р.¹ за участю і при безпосередній підтримці Петроградського СЄВ, у Києві був створений Тимчасовий виконавчий комітет. Він узяв на себе підготовку організаційного оформлення СЄВ КВО, яке завершилося 5 вересня 1917 р. на загальних зборах євреїв-воїнів Київського гарнізону².

Новостворений Союз був декларований як міжпартійна військова організація. Членом її могли стати всі євреї-воїни без розрізнення чину і статі (перебуваючі на дійсній військовій службі та у відставці), а також сестри милосердя. "Цілі Союзу, – зазначалося в Статуті - об'єднання євреїв-воїнів Київської військової округи навколо гасла "вільний розвиток єврейського народу у вільній Росії", закріплення і розширення завоювань революції, пропаганда демократично-республіканських ідей, широка участь в національно-політичному житті єврейського народу, піднесення і розвиток національно-культурного рівня єврейського воїна, реєстрація і облік

евреїв-воїнів російської армії, надання матеріальної та юридичної допомоги військовослужбовцям та їх сім'ям”³.

Загальне керування Союзом покладалося на виконавчий комітет. Відповідно до рішення гарнізонних зборів від 5 вересня 1917 р. до його складу увійшли: Й.Гоголь, І.Бендерський, І.Жуковський, С.Каганович, Ф.Лейбензон, І.Нідерман, В.Ніренберг, М.Тиктинський, Тьомкіна, Х.Френкин, М.Шкловський, М.Штейнер та ін.⁴ Кандидатами до виконкому були обрані Ліфшиць, Фільштейн, Шехтман і Шкляр⁵. Пізніше до складу виконавчого комітету Союзу увійшли й деякі інші особи. Наявні в розпорядженні авторів документи не дають можливості чітко визначити військові звання та партійну приналежність активу. Втім, не викликає сумніву значний вплив у ньому сіоністів. До цієї партії належав також перший і єдиний голова СЄВ КВО – Йона Гоголь. Колишній учитель м. Бендери, учасник російсько-японської 1904-1905 рр. і Першої світової воєн, 36-річний військовослужбовець стояв у самих витоків організації Союзу і був добре відомий своєю активною працею в Київській обласній організації сіоністів.

За Статутом Союз мав свої печатку, прапор, знак та особливу пов'язку для членів виконкому. На жаль, реконструювати вигляд прапору і знаку товариства не вдалося. Натомість зберіглися відбитки печатки (із зображенням зірки Давида в центрі та написами “КВО. Союз євреїв-воїнов” російською та на ідиш) і описання нарукавної пов'язки для активу (на біло-блакитному фоні напис “Член виконкому СЄВ КВО”)⁶. Можна припустити, що національні кольори нарукавної пов'язки були присутніми й у прапорі Союзу.

Закріплені в Статуті завдання СЄВ КВО визначали й основні напрями його діяльності - видання та поширення літератури, влаштовування читань, спектаклей, концертів, співбесід на політичні та національні теми. Уся ця праця мала проводитись через відповідні комісії - агітаційно-просвітницьку, видавничу, юридичну, клубну, театральну та інші.

Отже, функціонування СЄВ КВО, принаймні за Статутом, спочатку планувалось переважно в національно-культурницькій площині. Однак саме життя висунуло на порядок денний також завдання в національно-військовій сфері. Йшлося, перш за все, про створення загонів для захисту єврейського населення від погромів. Робота ця поступово стала головною в діяльності Київського Союзу євреїв-воїнів.

Розділ 2. Національне військове питання в контексті дискусій єврейських політичних партій України. Боротьба Союзу євреїв-воїнів КВО за створення єврейських військових формувань

Літо-осінь 1917 р. позначилися різким погіршенням суспільно-політичної ситуації в країні. Провал Червненого наступу Південно-Західного фронту спричинив подальшу деморалізацію армії, падіння в ній дисципліни, зростання анархічних настроїв. Озлоблення і відчай населення внаслідок перевтомлення від триваючої кривавої війни, постійного загострення продовольчих та інших проблем, породжували сплески стихійних бунтів.

Розбиття винних складів, погроми, пограбування приватних магазинів і лавок, базарних торгових місць, побиття їх власників ставали все більш частими явищами. При цьому жертвами “голодних заколотів” і “п’яних погромів” нерідко ставало саме єврейське населення, страждання якого посилювала вже стала звичною за часів війни антиєврейська агітація.

2 вересня 1917 р. у м.Бахмут Катеринославської губернії натовп місцевих жителів і солдат розгромив винний склад, захопивши велику кількість спиртного. Напившись, погромщики вчинили безладдя, примусивши єврейське населення спішно виїхати з міста. Того ж дня погроми відбулися в Житомирі: не в змозі впоратися з ними, місцева влада звернулася в губернський центр за військовою допомогою. Агітація “під лівими гаслами” за єврейський погром відзначалася у другій половині вересня в Одесі. В цей час у Харкові біля 20 солдат з’явилися на єврейське кладовище з рішучою готовністю розрити свіжі могили, вповні серйозно доводячи сторожу, що, мовляв, у них євреї переховують цінні товари. Іншого разу, побачивши єврейські похорони, юрба солдат з вигуками “Жиди взуття хоронять!” кинулась на траурну процесію. Заспокоїлись солдати лише після того, як їм показали небіжчика. 28 вересня в тому ж Харкові натовп, який громив магазини, “по ходу справи” вбив єврея-ремісника Мореїна. Викликані владою для припинення безладдя в місті війська були змушені застосувати кулемети. 30 вересня почався погром у м.Острог Волинської губернії. Вояки 266-го піхотного полку, підтримувані частиною місцевого населення, вцент розгромили єврейські лавки, декілька євреїв при цьому було вбито і поранено¹.

Погромна агітація в середовищі маргіналізованих верств посилилася восени і в Києві. Вже на початку вересня тут з'явилися листівки відверто антиєврейського змісту. “Просинайся, руський народ, - закликали погромники, - нещодавно сяяло сонечко. До Києва приїжджав руський цар, а тепер скрізь жида. Скинемо цей тягар, ми не можемо цього терпіти. Вони доведуть батьківщину до загибелі. Геть жидів! Єднайся, руський народ. Дайте нам царя!”² 11 вересня в Києві були відзначені антиєврейські ексцеси, при цьому одна єврейка була вбита³. Погромна атмосфера продовжувала згущатися, загрожуючи розрядитись спалахом безладдя.

Саме ці події послужили причиною скликання виконкомом ССВ КВО 15 вересня 1917 р. термінової наради за участю представників ряду єврейських організацій та політичних партій - сіоністів, Київської єврейської трудової групи, Цеїрей-Ціон та інших. Для подання об'єктивної картини того, що відбувається в місті, була створена спеціальна Комісія. В резолюції, ухваленій учасниками зібрання, наголошувалося таке: “Визнаючи необхідним захист єврейських інтересів, честі і гідності єврейського народу власними силами, організованими активними зусиллями, нарада знаходить безсумнівно доцільним створення єврейської самооборони”⁴.

Проте справа організації єврейської самооборони виявилася не простою. Головна складність, як з'ясувалося, полягала в жорсткому протистоянні та неготовності єврейських політичних сил в Україні досягти компромісу в цьому питанні внаслідок різного бачення ними шляхів і методів забезпечення захисту єврейського населення від погромів. На двох

протилегних флангах тут опинилися з однієї сторони сіоністи, як активні прибічники організації саме національних, єврейських бойових дружин (потрібних для захисту населення в теперішніх умовах і корисних після переселення в “єрец Ізраель”), а з другої сторони - соціалістичні партії Бунд, ОЄСРП, переконані в “контрреволюційності” самої ідеї націоналізації війська та занепокоєні тим, що поява єврейських загонів на терені колишньої Російської імперії може стати додатковим фактором провокування антисемітизму.

Відмінності поглядів на єврейське військове питання досить виразно проявилися і на рівні крайового органу влади України - Центральної Ради, до складу якої влітку 1917 р. увійшли представники ряду єврейських політичних партій. Враховуючи на перевагу серед них соціалістів, наполегливі вимоги сіоністів негайно розпочати формування загонів національної самооборони підтримки не знайшли. Ідея, що її натомість обстоювала більшість, полягала в активному залученні революційних елементів єврейства до конструйованих українською владою загальних інституцій охорони порядку – передусім, до “Вільного козацтва”, створення якого восени 1917 р. саме набувало законодавчих форм.

22 вересня 1917 р. члени Генерального секретаріату, в тому числі М.Рафес (Бунд) та М.Зільберфарб (ОЄСРП), заслухали доповідь голови Військового комітету в справі законопроекту про “Вільне козацтво” та ухвалили рішення розглянути його на одному з найближчих засідань⁵. 29 вересня Генеральний секретаріат оприлюднив Декларацію, в якій, повідомляючи про підготовку законопроекту, висловив

переконав в тому, що “правильно організоване, організаційно зв’язане з вищим органом влади революційної демократії краю... “Вільне козацтво”... стане твердою опорою Секретарству внутрішніх справ у боротьбі з елементами безчинства і злодіяцтва”⁶. 30 вересня основні положення Декларації обговорювалися і в цілому були підтримані на засіданні Малої Ради. Соціалістичне крило єврейських політичних сил у цілому схвально поставилося до ідеї “Вільного козацтва”, не заперечуючи участі в ньому єврейства. Певну тривогу відносно проекту висловив представник Єврейського демократичного об’єднання П.Дубинський, хоча, в решті-решт, і він виказав надії на те, що під контролем Генерального секретаріату козацтво “стане в обороні інтересів трудящого люду”⁷. Поодинокий голос сіоністів на захист ідеї єврейської самооборони залишився непочутим у гучному хорі соціалістичної більшості.

Наступного дня депутати від єврейських партій зібралися на перше засідання Єврейської Національної Ради (National-Rat), якій належало стати дорадчим органом при Секретарі з єврейських справ. Не добившись ширшого представництва, сіоністи тимчасово її покинули. 9, 14, 16 жовтня за участю єврейських представників питання про “Вільне козацтво” знову розглядалося Генеральним секретаріатом⁸. У цей же час єврейська соціалістична преса, зокрема орган ОЄСРП “Naie Zait”, розпочала активне обговорення проблем, пов’язаних з можливою участю єврейства в майбутніх вільно-козачих формуваннях⁹.

Зовсім іншим, ніж на засіданні National-Rat, виявився розклад політичних сил на терміновій нараді, що її 30 вересня 1917 р. скликав виконком СЄВ КВО з

метою обговорення болючої проблеми організації єврейських бойових дружин. Внесена Й.Гоголем резолюцію за створення таких загонів підтримали 16 з 18 присутніх (двоє соціалістів заявили, що за своїми принципами вони не можуть брати участі в організації національних військ, та не голосуватимуть, бо не мають на це повноважень). Було прийняте рішення створити міжпартійну Комісію, яка б узяла на себе безпосереднє керівництво справою організації єврейської самооборони. Комісії належало виділити зі свого складу Штаб і Командуючого формуваннями. Попередня робота в цьому напрямку покладалася на Тимчасову комісію, до якої увійшли сіоніст В.Ніренберг (голова), Гланц, Брайніт, Кацельсон та інші¹⁰. На засіданні виконкому Союзу від 5 жовтня до Комісії було також введено сестру милосердя Тьомкіну. Тоді ж до самого виконкому ССВ КВО увійшов юнкер Миколаївського артилерійського училища Гуревич¹¹.

Отже, в той час як на рівні Центральної Ради пропозиція сіоністів створити єврейську самооборону була заблокована соціалістичною більшістю, на рівні ССВ КВО вона отримала підтримку і навіть почала набувати практичного втілення. Більше того, складений переважно з сіоністів виконком Київського Союзу, швидко нарощуючи свою діяльність, виявив стремління подолати регіональні рамки й виступити своєрідним центром об'єднання євреїв-воїнів у загальноросійському масштабі.

10-15 жовтня 1917 р. у Києві (вул.Мала Васильківська, 15) за ініціативою Київського Союзу була проведена Перша Всеросійська конференція євреїв-воїнів¹². Тридцять учасників зібрання, серед яких був і

капітан англійської служби Й.Трумпельдор, обрали Тимчасовий Центральний комітет Всеросійського СЄВ (ТЦЕКОВСЄВ), доручивши йому підготовку установчого з'їзду. До складу ЦК увійшли Г.Авербух (Одеса), І.Шильман (Чернігів), Х.Шнірельман (Сизрань), Х.Френкін (Київ) та Й.Гоголь. Надалі комітет мав також поповнитися двома представниками від Києва та по одному від Петрограда, Одеси, Нижнього Новгорода, Єлізаветграду, армійських і корпусних організацій євреїв-воїнів¹³. Штаб-квартира Всеросійського ЦК розмістилася в Києві в приміщенні виконкому СЄВ КВО.

В центрі уваги конференції перебувала, звісна річ, і проблема єврейської самооборони. Не покладаючись на Центральну Раду, висловлюючи недовіру місцевій Червоній гвардії (через розвиненість в ній антисемітизму), делегати вирішили звернутися до російського Тимчасового уряду з тим, аби під його патронажем розпочати творення “легалізованої, могутньої, рухливої як армія, єврейської самооборони”, “самооборони організованої, такої, що внушає до себе серйозне ставлення”¹⁴. Конференція доручила Комісії розробити Статут і план організації Всеросійської єврейської самооборони (пізніше ці документи були передані на затвердження Тимчасовому уряду). Представником (комісаром у справах євреїв-воїнів) при Військовому міністерстві в Петрограді було обрано Й.Трумпельдора¹⁵.

А тим часом ситуація в Україні невпинно погіршувалася, і повідомлення про випадки насилля над єврейством безперервно надходили на адресу Центральної Ради. Чергова з таких звісток, про дике безладдя в м.Погребище на Київщині, примусила

Генеральний секретаріат на своєму засіданні 18 жовтня 1917 р. приділити справі єврейських погромів особливу увагу. На пропозицію Секретаря міжнаціональних справ уряд схвалив текст Відозви до свідомого громадянства України із закликом протистояти цьому “прокляттю старого ладу”¹⁶. “Допускаючи розвиток національної ненависті – єврейські погроми, - зазначалося у відозві, - ми тим самим одвернем од себе цілий народ. Ми накладаємо темну пляму на совість нашу, зробимо наш народ в очах цілого світу негідним до вільного життя...”¹⁷ На цьому ж засіданні Генеральний секретаріат запропонував Секретарству внутрішніх справ терміново “видати циркуляр до губерніальних комісарів з наказом ужити найрішучих заходів проти єврейських погромів, маючи на увазі і політичний бік справи”, “вияснити, де і які військові частини маютья зараз в розпорядженні комісарів, як їми зручніше скористуватися на випадок розрухів і погромів, і порозумітися в справі кращої військової охорони краю з головнокомандуючим Південно-Західного фронту Володченком” і, нарешті, “звестися негайно з Київським губерніальним комісаром для вжиття найрішучих заходів для припинення погрому в м.Погребище, вияснення і потягнення до суду винних”¹⁸.

Подекуди позитивні наслідки такі заходи давали. Зокрема, 24 жовтня 1917 р. Київський губернський комісар Саліковський телефонограмою повідомив Секретаря з єврейських справ про ліквідацію погрому в м.Сквира¹⁹. 28 жовтня “Naie Zait” вмістила інформацію про роботу в цьому місті Особливої слідчої комісії під керівництвом І.Хургіна. Як писала газета, багато погромників були заарештовані²⁰. Втім, такі звістки були

скоріше виключенням з правила. Намічена програма реорганізації міліції й активного залучення “Вільного козацтва” та армійських підрозділів для припинення безладдя на місцях вимагала часу і, головне, зміцнення влади самої Центральної Ради. Поки ж ані достатніх сил, ані реальних механізмів “тримати ситуацію” в країні українська влада не мала. 24 жовтня 1917 р. на засіданні Малої Ради представник Польського демократичного централу В.Рудницький, вносячи Генеральному секретаріату черговий запит про погроми, у розпачі закликав: “Годі вже засипати край відозвами та іншими бумажками! Треба взятися за справжнє діло, бо інакше всі наші здобутки загинуть від диких вандалів, котрі насувають з фронту... І тут лишилися уже не місяці і навіть не тижні, а може дні...”²¹

Розділ 3. Жовтневий 1917 р. переворот у Петрограді та його відлуння в Україні. Активізація військово-організаційної діяльності СЄВ КВО. “Сіоністська” та “соціалістична” програми захисту єврейського населення від погромів

Сумні прогнози депутата справдилися дуже скоро. Жовтневий переворот у Петрограді, прихід більшовиків до влади, їх радикальні гасла за негайне припинення війни і такий же негайний розподіл землі між селянами відчинили скриньку Пандори, давши волю руйнівній силі хаосу і безладдя. Тисячокілометровий фронт російської армії як організована сила відтепер фактично припиняв

своє існування. Прихопивши з собою зброю, маси селян-солдат поспішали додому “ділити землю” та “бити буржуїв”, не гребуючи на своєму шляху “легкою можливістю” вибити “трофеї” з мирного населення міст і містечок. Зважаючи ж на те, що суттєву частку цих останніх на українських землях складало саме єврейство, загроза розмаху єврейських погромів поставала зі всією реальністю.

Розуміння цієї істини примусило ССВ КВО суттєво активізувати свою військово-організаційну діяльність. Уже 28 жовтня 1917 р. виконком Союзу скликав загальні збори євреїв-воїнів Київського гарнізону, руба поставивши на них питання єврейських бойових дружин. Із запальною промовою до присутніх звернувся В.Ніренберг. “Відсутність самооборонних організацій, - зазначив він, - покажчик ганебного, пасивного ставлення євреїв до зневажання своєї честі. Єврейська самооборона не переслідує виключно егоїстичних цілей самозахисту. Захист національної гідності – головний елемент необхідності самооборони”¹. Зробивши короткий екскурс в історію єврейської самооборони часів революції 1905-1907 рр., В.Ніренберг відзначив, що теперішні умови є більш сприятливими для організації самооборони, бо існує доволі численний кадр досвідчених євреїв-військовиків. Забезпечення реального захисту єврейського населення від погромів представник сіоністів бачив по-перше, у творенні єврейської міліції, а по-друге, у використанні для захисту населення містечок військових підрозділів з числа євреїв, виділених зі складу частин російської армії в окремі формації із загальним їх підпорядкуванням офіційним структурам. “Не треба боятися жупелу націоналізації

армії, – заявив доповідач, – треба вміти розрізняти питання чисі б то ні було, і націоналізації армії єврейської нації!”²

Виступ представника виконкомівської Комісії по організації єврейської самооборони викликав бурхливу дискусію. Аргументи опонентів з соціалістичного крила єврейських політичних сил залишалися незмінними, і виходили з необхідності загальної участі єврейства в міліційних, військових та інших формаціях, використовуваних владою для припинення погромів. “Ми повинні йти пліч о пліч з революційною демократією, – відзначив представник виконкому СЄВ А.Абуляк, – бо саме це є умова, за якої ми можемо розраховувати на співчуття революційних демократичних організацій”³. Практично такі ж думки висловив і представник партії Поалей-Ціон Гольдштейн. Погоджуючись в принципі з потребою творення самооборони передусім з числа євреїв, він разом із тим зазначив: “Необхідно дати можливість росіянам і взагалі неєврейським товаришам боротися разом із нами, не треба розривати з революційно-демократичними організаціями!”⁴ Застереження проти виокремлення євреїв в національні військові одиниці висловив на зборах і рабин Південно-Західного фронту Берман. Він зауважив, що, на його думку, “один лише факт єврейської самооборони матиме величезне погромницьке значення”⁵.

Проте більшість учасників київського зібрання знайшла переконливішими доводи сіоністських діячів керівництва СЄВ. Ухвалена зборами резолюція зазначала: “Заслухавши доповідь про посилення хвилі погромів, які звалюються на єврейське населення

багатьох міст і загорожують, зокрема, єврейському населенню м. Києва, що позбавляє можливості євреїв-воїнів спокійно виконувати свої прямі обов'язки; стоячи на сторожі захисту честі, гідності, життя і майна свого народу і цим самим великих завоювань Російської революції, пропонуємо виконавчому комітетові в порядку особливої терміновості організувати: а) військову самооборону; б) єврейську національну міліцію, повідомивши про це повноважні органи революційної демократії”⁶.

Вже наступного дня на своєму засіданні виконком СЄВ КВО розглянув технічні проблеми організації єврейської самооборони. Було визнано за доцільне використовувати євреїв-юнкерів у якості інструкторів загонів цивільної самооборони, прийняті рішення направити представників виконкому Союзу до військових частин для налагодження “живого зв'язку”, про відкриття в місті реєстрації євреїв-воїнів, які перебувають у відпустці по хворобі, організувати військовий Штаб при Комісії по самообороні, увійти в зв'язок з громадськими організаціями і через них розпочати вербування національної міліції, проводячи облік бажаючих вступити до загонів самооборони⁷. З першої декади листопада виконком уже приступив до практичної організації бойових дружин – 415-ї (відповідальний А. Лапідус), 146-ї (відповідальний Альтман), 150-ї, 147-ї, 141-ї (відповідальний Дубинський), 581-ї (відповідальний Магат)⁸. Як повідомляла газета “Голос єврея-воина”, створена Союзом у Києві в цей період військова єврейська самооборона нараховувала біля 200 чол.⁹

Тим часом, Центральна Рада, офіційно засудивши Петроградське повстання більшовиків, 1 листопада оголосила себе єдиною верховною владою на українських землях. Тижнем пізніше своїм Третім Універсалом вона проголосила Українську Народну Республіку складовою майбутньої федеративної Росії, декларувавши при цьому початок проведення демократичних реформ – касування приватної власності на поміщицькі та нетрудові землі, встановлення 8-годинного робочого дня, відміну смертної кари, амністію політичним ув'язненим і т. ін. Оповідалося, також, про визнання УНР права великоруського, єврейського, польського та інших народів на творення національно-персональної автономії (щодо цього Генеральному секретаріату доручалося підготувати відповідний законопроект). А на 9 січня 1918 р. призначалося скликання Українських Установчих зборів, яким належало визначитися з найбільш животрепними проблемами буття УНР¹⁰.

Докорінні політичні зміни, викликані більшовицьким переворотом, торкнулися й армії. Створене в складі українського уряду Секретарство військових справ (його очолив С.Петлюра) активно взялося за підпорядкування українській владі військ, розташованих на терені УНР. Для цього представники Генерального секретаріату вступили в переговори зі Ставкою. Поскільки армія фактично вийшла з-під контролю російського командування, верховний головнокомандуючий генерал-лейтенант М.Духонін зважився на безпрецедентний захід. 6 листопада 1917 р. він визнав бажаність формування армії за територіальною ознакою й погодився на проведення

українізації в масштабі всієї російської армії¹¹, давши таким чином волю процесу, донедавна всіляко стримуваному Тимчасовим урядом. До цього часу владу Центральної Ради вже визнано командування Південно-Західного та Румунського фронтів (пізніше вони були злиті в єдиний Український фронт)¹². 14 листопада С.Петлюра видав розпорядження про українізацію Київської та Одеської військових округ¹³. Розпочалося переукомплектування розміщених на їх території частин уродженцями України.

Нові реалії військового будівництва гостро поставили перед єврейським вояцтвом іще одну проблему. Як бути: залишатися у загальних військових частинах армії УНР чи добиватися організації власних національних формацій? Частина воїнів-євреїв була готова стати на перший шлях, проте тут одразу ж виникли проблеми. Попри проголошення військовою владою творення армії всіма національностями України, на місцях серед частини українського вояцтва дедалі виразніше проявлялися настрої до абсолютизації українізації, перетворення її на самоціль з витікаючими негативними наслідками – зокрема, стремлінням обмежити доступ до українського війська неукраїнців. На цьому ґрунті стали відзначатися випадки виключення та небажання приймати євреїв до складу українізованих частин і навчальних військових закладів¹⁴. З іншої сторони, українське національне забарвлення новостворюваних частин армії УНР, поширення в ній романтики козацької доби не здавалося таким уже привабливим і для частини єврейського населення, вихованої на традиціях російської культури і звиклої представляти саме її в Україні. Певні упередження до

відроджуваних “українських козацьких традицій” були пов’язані і з насліддям козацьких повстань XVII ст., які в свідомості євреїв асоціювалися з жорстокими погромами. Отже, готові поповнити територіальну армію України, чимало з вояків-євреїв були натомість неготові служити у власне українських полках.

Вже 5 листопада 1917 р. виконком СЄВ КВО спеціально розглянув на своєму засіданні становище євреїв-солдатів у зв’язку з триваючою українізацією. Голова Союзу Й.Гоголь, який щойно повернувся з Петрограду, доповів про сумісне вироблене рішення - “добиватися видання наказу по КВО про відчислення зі складу українізованих частин у розпорядження ВК СЄВ КВО тих нестройових євреїв-солдат, котрі не можуть або не бажають залишатися у своїх власних частинах”¹⁵. Для офіційного проведення цієї постанови належало скликати об’єднане засідання виконкому Союзу з представниками солдат і юнкерів Київського гарнізону¹⁶. Отже, на цьому етапі, керівництво СЄВ визнало за доцільне вимагати виділення з українських частин тільки нестройових євреїв-солдат і лише за їх власним бажанням.

9 листопада 1917 р. виконком СЄВ затвердив склад делегації для участі у засіданні Єврейської Національної Ради, де невдовзі передбачалося спеціально розглянути проблеми боротьби з погромами та становище єврейських воїнів в армії УНР. Делегати отримали наказ добиватися офіційного визнання лінії СЄВ, та попередити соціалістичну більшість Єврейської Ради, що в протилежному випадку остаточне рішення по цих питаннях буде винесене на загальні збори Київського гарнізону”¹⁷.

18 листопада 1917 р. очікуване Союзом засідання Національної Ради відбулося. До присутніх звернувся Йона Гоголь, який доповів про факти дискримінації євреїв-воjakів в армії УНР та про вимоги Союзу відносно організації єврейських формувань. Переконаючи присутніх у потребі якомога швидше вирішити це останнє питання, Й.Гоголь особливо наголошував на несталості фронту, здатної вже у найближчий час “залити всю Україну кривавою хвилею погромів”¹⁸. Однак запропонована головою Київського Союзу програма дій не зустріла підтримки. Поділяючи стурбованість з вищезначених проблем, соціалісти висловлювалися в тому сенсі, що окремі єврейські військові загопи все-одно не зможуть спинити погромний натопв (Вайценблум, Бунд), що незмішані в національному плані єврейські частини навпаки провокуватимуть погроми (Корнгольд, Поалей-Ціон), що в пануючому безладді досить важко відокремити єврейські від неєврейських погромів, а тому все ж бажано створювати цивільні дружини, для чого можна використовувати й інститут Вільного козацтва (Хургін, ОЄСРП)¹⁹.

Учасники засідання ухвалили резолюцію, запроповану представником Volkspartei Дубинським, яка вимагала від Центральної Ради “строго дотримуватися принципу територіальної побудови армії”, видання Секретарем з військових справ спеціального наказу про неприпустимість спроб виключення будь-кого з українських громадян з української армії та “збудження солдат-українців проти солдат-неукраїнців”²⁰. Формування окремих єврейських військових загонів з метою захисту єврейського населення визнавалося “шкідливим як з політичної сторони, так і з

практичної”²¹. Вироблення практичних заходів щодо забезпечення захисту єврейського населення покладалося на спеціально створювану при Секретарстві єврейських справ Комісію. Іншій Комісії при цьому ж Секретарстві (у складі представників Національної Ради, СЄВ КВО та інших єврейських солдатських організацій) належало спеціально зайнятися справою “регулювання взаємостосунків між єврейськими солдатами і неєврейськими на Україні”²².

Отже, бажаних поступок у єврейському військовому питанні СЄВ КВО досягти не вдалося. Проте на цьому боротьба за створення єврейських формувань не припинилася. Не зумівши подолати опір National-Rat, виконком СЄВ через фракцію сіоністів виніс обговорення цієї проблеми на рівень самої Центральної Ради. 28 листопада 1917 р. під час засідання Малої Ради представник сіоністів Й.Шехтман зробив офіційний запит Секретарствам внутрішніх та військових справ: “...1) яких дійсних заходів вживає Генеральний секретаріат до негайного спинення погромів і 2) Чи не вважає можливим Генеральний секретаріат дозволити воякам-євреям складати окремі дружини для охорони від погромів єврейської людності”²³.

Відповідь С.Петлюри, який крім усього іншого зауважив, що “відносно формування єврейських військових загонів, на його думку, жодних перешкод немає”²⁴ спричинив вибух обурення єврейських соціалістів. Першим виступив представник Бунду М.Рафес, який звинуватив сіоністів у “творенні кар’єри на погромах”. “Охорона єврейського населення, - заявив він у своїй промові, - не повинна будуватися за принципом самооборони. Єврейське населення має

охоронятися загальними органами влади України і відповідальність за це має бути покладена на Генеральний секретаріат. Армія повинна бути спільною, якщо вона будується за принципом територіальним – будівництво національних військових частин сприятиме тільки розпалюванню національних пристрастей і призведе до закріплення попереднього єврейського безправ'я, початки якого начебто вже видно тепер, коли в українізовані школи прапорщиків не приймають євреїв та з українізованих частин їх виключають... Далі євреїв почнуть не приймати на українізовану пошту, залізницю та в інші установи..."²⁵ Подібні ж думки висловили у своїх доповідях М.Шац-Анін (ОЕСРП) та М.Юдин (Єврейська народна партія). Останній, як головуючий засідання Єврейської Національної Ради від 18 листопада, повідомив присутнім про те, що ідея формування окремих єврейських військових частин категорично була відкинута більшістю представників єврейських політичних сил²⁶.

В ході подальших дискусій в Малій Раді єврейські соціалісти натомість порушили інші питання, які складали суть єврейської проблеми в армії. Зокрема, М.Шац-Анін вніс інтерпеляцію про те, що "деякі українські частини, переводячи українізацію, не розуміють українізації як територіального доповнення, а розуміють її як чисто національну, українську справу, викидаючи усіх неукраїнців"²⁷. Також М.Рафес, розвиваючи тезу про небезпеку "розпалювання національних пристрастей", висловив претензії до "вільного козацтва". Заявою про те, що йому незрозумілі принципи розбудови останнього²⁸, представник Бунду вочевидь демонстрував свою незгоду з тим, що

декларовані як територіальні міліційні формування, підрозділи “вільних козаків” з їх яскраво вираженими українськими настроями, специфічною атрибутикою (козацькі чуби, шаровари, старовинні українські пісні і т.ін.) виявлялися на практиці суто національними українськими формаціями, інтеграція до яких єврейства ставала проблематичною.

Показово, що звіти про це бурхливе засідання Малої Ради були вміщені на шпальтах одразу кількох газетних видань. Проте найбільш повно та виразно його атмосферу вдалося передати “Киевлянину”. Крім просторого викладу виступів ораторів, газета змалювала також реакцію на дискусію голови Центральної Ради М.Грушевського. Як помітив кореспондент “Киевлянина”, під час доповіді М.Рафеса головуєчий на знак своєї згоди з ним декілька раз схвально нахивав головою, потім він відшукав очима Секретаря внутрішніх справ В.Винниченка та довго й уперто дивився на нього і, нарешті, коли запал дискутуючих досяг свого апогею, поспішив припинити обговорення, перейшовши до розгляду іншого питання.

За цими, на перший погляд, несуттєвими деталями, насправді стояли досить серйозні проблеми: так само як і єврейський, український військовий рух потерпав від захоплення політичної еліти соціалістичними ідеями Ж.Жореса і Ф.Енгельса про заміну постійної армії “загальним озброєнням народу”. І якщо для прагматика С.Петлюри практична доцільність творення регулярної армії УНР була цілком очевидною, то для М.Грушевського, В.Винниченка, М.Порша (у середині грудня останній очолив Секретарство з військових справ) саме поняття “постійне військо”

ототожнювалося з “контрреволюційністю”. Такі настрої переважної більшості як українських, так і єврейських соціалістів Центральної Ради створювали в цілому несприятливу атмосферу для обговорення проблеми національних військових формацій – байдуже, українських чи єврейських. Пізніше, М.Рафес у своїх спогадах із сарказмом підмітить парадоксальність ситуації з підтримкою С.Петлюрою вимог сіоністів створювати окремі єврейські частини: “Нічого нема краще! Українські і єврейські націоналісти-сіоністи опинилися на одній позиції!”²⁹

Результати обговорення Малою Радою єврейського військового питання стали відомими виконкому СЄВ КВО вже 29 листопада. Тоді ж на засіданні обговорювався й запропонований Єврейською Національною Радою план захисту єврейського населення від погромів, який був рішуче відхилений. Прийнята керівництвом київського Союзу резолюція категорично наполягала: “1) вважати проект створення дружин вільного козацтва з населення містечок і сіл... таким, що не вирішує питання захисту єврейського населення; 2) доручити делегатам у Комісії (при Секретарстві з єврейських справ – авт.) вжити всіх заходів до проведення в життя ідеї створення єврейських військових загонів”³⁰. 30 листопада 1917 р. виконком СЄВ КВО, поряд із черговим розглядом технічних проблем формування 146-ї, 147-ї та 759-ї бойових дружин, ухвалив скликати в найближчий час загальні збори євреїв Київського гарнізону з винесенням на порядок денний наступних питань: “а) про самооборону, б) про становище євреїв-воїнів за умов українізації частин; в) про організацію частин з євреїв-воїнів”³¹.

Остаточо визначитися з усіма цими питаннями належало Всеукраїнському з'їзду євреїв-воїнів. Його планувалося провести наприкінці грудня 1917 р.³²

Тим часом, керуючись настановами National-Rat, сформовані при Секретарстві єврейських справ дві Комісії приступили до своєї роботи. Як свідчать архівні документи, на 23 листопада 1917 р. було призначене перше засідання Комісії в справах євреїв-воїнів³³. Важливі рішення, стосовні нормалізації становища єврейських вояків, були прийняті на засіданні 4 грудня 1917 р.³⁴ Присутні І.Хургін (керуючий справами Секретарства єврейських справ), С.Колос (представник Секретарства військових справ) та А.Абуляк (член виконкому СЄВ КВО) узгодили питання про оголошення Наказу по армії УНР про те, що військо України формується за територіальною ознакою, складається з громадян усіх національностей, а тому не може бути ніяких перешкод бажаним вступити до українських частин. Домовилися й відносно видання Роз'яснення про те, "що під громадянами України треба розуміти тих осіб, які є постійними мешканцями України"³⁵. Окреме виключення щодо способу комплектування тимчасово робилося для полків ім.Полуботка, Б.Хмельницького та деяких інших: з огляду на обставини формування, вони мали і надалі залишатися суто українськими за своїм національним складом.

Комісія вирішила просити Шкільний відділ при Секретарстві військових справ організувати для євреїв-юнkerів, які залишаються в українізованих військових школах, курси вивчення української мови. При цьому спеціально оговорювалося, що євреї-юнkerи інженерних та артилерійських шкіл повинні залишатися на своїх

місцях, вихованцям навчальних закладів інших родів зброї дозволялися переводи. Передбачалося також всіх євреїв-офіцерів - мешканців України, які очікували призначення на посади в армії УНР, зарахувати до резерву чинів Київської військової округи. З метою оперативного вирішення на місцях виникаючих проблем з євреями-воїнами, при всіх військових комісаріатах УНР запроваджувався інститут Комісарів Секретарства з єврейських справ³⁶.

12 грудня 1917 р. відомство М.Зільберфарба направило до Інспекторського відділу Секретарства військових справ список військовиків, котрих належало зарахувати до штабу КВО. Серед них були офіцери Зіновій Аксельрод, Лейба Поляк, Шліома Фішман, Яків Віноградов, а також прапорщики Григорій Київський, Бенціон Романовський, Владимир та Вольф Давидови, Ісаак Беленький, Йона Шліонський, Яків Урицький, Авраам Бухгальцев³⁷. Наступного дня Секретарством єврейських справ до штабу Київської військової округи був призначений Комісар у справах євреїв-воїнів. Ним став член виконкому СЄВ КВО Авраам Давидович Лapidус³⁸.

Представники Київського СЄВ увійшли також до складу створеної за ініціативою Секретарства єврейських справ Комісії по боротьбі з погромами. Реалізуючи власну програму дій, єврейська соціалістична більшість на початку грудня 1917 р. узгодила питання про надання євреям 50 із 200 місць інструкторів вільного козацтва, створюваних при Секретарстві внутрішніх справ³⁹. На утримання всіх інструкторів Генеральний секретаріат рішенням від 12 грудня 1917 р. виділив 90 тис. крб.⁴⁰ Принципово не підтримуючи цей план, сіоністське крило

виконкому СЄВ КВО спочатку все ж погодилося дати своїх представників на посади інструкторів, проте відмовилося від попередніх намірів, з'ясувавши, що власне Київському Союзу виділено всього 5 з 50 інструкторських місць⁴¹.

Невдовзі президією СЄВ КВО був переданий на розгляд С.Петлюри “Проект положення про військові загони єврейської самооборони, розташовані на території Української Народної Республіки”⁴². Після ознайомлення з цим документом його було передано на узгодження М.Зільберфарбу. В свою чергу, відомство останнього, використавши военно-технічну основу проекту євреїв-воїнів, представило для затвердження новий альтернативний проект під назвою “Положення про загони цивільної самооборони, розташовані на території Української Народної Республіки”⁴³. Уявлення про тотожність і різність цих проектів дають вміщені нижче фрагменти їх основних розділів:

Положення про загони цивільної самооборони, розташовані на території Української Республіки

Проект положення про військові загони єврейської самооборони, розташовані на території Української Народної Республіки

I. Цілі і характер загонів

Охорона життя, майна населення та захист його від анархістсько-погромних виступів з будь-якої сторони на території УНР. Загони є резервом “Вільного козацтва” і

1. Цілі і характер загонів

а) Охорона честі і гідності, життя і майна населення та захист його від анархістсько-погромних виступів з будь-якої сторони на території УНР.

б) Загони не беруть участі в

не можуть бути використані як
військова сила...

жодних видах політичної і
міжнаціональної боротьби,
постільки ця остання не загрожує
життю та добробуту єврейського
населення.

в) загони діють завжди в контактї
з демократичними організа-
ціями...

II. Склад загонів

1. Загони складаються з а) кадра і б) бойового резерву. Склад кадра визначається в кількості командира загону, завідуючого господарством, двох лікарів, 13 офіцерів, діловиробника, казначея та 500 солдат.

2. Кадр складається з солдат, які перебувають на військовій службі в різних частинах військ, розташованих на території УНР в районах фронту і тилу.

3. Резерв складається з громадян віком не молодше 18 років, які добровільно вступають до цих загонів...

2. Склад загонів

Загони складаються з: а) кадра і б) бойового резерву. Склад кадра визначається в кількості командира загону, завідуючого господарством, двох лікарів, 13 офіцерів, діловиробника, казначея та 1000 солдат...

Кадр складається з солдат, негідних до строю, які перебувають на військовій службі в різних частинах військ, розташованих на території УНР в районах фронту і тилу. Резерв складається з осіб невоєнного звання віком від 18 до 45 років, які добровільно вступають до цих загонів...

III. Діяльність загонів

1. При Комісії по боротьбі з анархією створюється Всеукраїнський штаб цивільної самооборони у складі представників від Секретарств військових, внутрішніх, єврейських і польських справ,

3. Діяльність загонів

Загони формуються і розквартируються по всіх губернських та повітових містах Української Народної Республіки з правом вільного пересування по своєму повіту. Загонам присвоюється найменування

Комісії по боротьбі з анархією та Союзу євреїв-воїнів.

Означеному штабові підпорядковуються штаби загонів у Києві, Житомирі, Вінниці і Одесі, котрим, у свою чергу, підпорядковуються штаби частин цих загонів, розташовані в повітових містах. Штаби загонів губернських та повітових складаються за принципом, покладеним в основу організації Всеукраїнського штабу.

2. Загони формуються в містах: Києві, Житомирі, Вінниці, Одесі та розквартируються в повітових містах УНР з правом пересування по своєму повіту. Загонам присвоюються найменування пунктів, в яких вони формуються.

3. Стосовно вищого командування загони знаходяться в розпорядженні Штабу Комісії по боротьбі з анархією.

пунктів, в яких вони формуються. Відносно вищого командування загони знаходяться на загальних з іншими частинами військ підставах. При вищому командному складі воєнних округ, які входять до складу УНР, у справах військових загонів єврейської самооборони знаходяться представники Тимчасового Центрального Комітету Всеросійського СЄВ (ТЦЕКОВСЄВ). Пересування загонів відбувається за згодою між цими представниками та вищим командуванням даної округи, а у термінових випадках, - на розсуд командира загону і перебуваючого при ньому представника ТЦЕКОВСЄВа, про що негайно повідомляється начальству.

Будь-яка частина загону, що виступає для дій, супроводжується представником ТЦЕКОВСЄВу для координації дій з місцевими військовими цивільними владами, коім надається право надсилки своїх представників у штаб даної частини загону...

Як бачимо, обидва "Положення" засвідчували твердий намір сторін обстоювати власні програми захисту єврейського населення від погромів. Деяка конкретизація підходів до цієї справи стосувалася визначення підпорядкування вертикалі самооборони. Якщо автори першого проекту (СЄВ КВО) замикали її

Якщо автори першого проекту (СЄВ КВО) замикали її на Тимчасовому комітеті Всеросійського СЄВ, то автори другого - на колегіальному органі української влади із залученням до нього Союзу євреїв-воїнів. У цьому позначалася виразна орієнтація перших на власні сили та загальноросійські владні структури, а других – на державні структури Української Народної Республіки. Певну специфіку мало й тлумачення поняття про аполітичність самооборони. Запропонований соціалістами проект проголошував неможливість використання резерву “вільного козацтва” в якості військової сили, натомість проект СЄВ КВО містив застереження, що за певних умов по суті припускало втягнення єврейської самооборони до “політичної та міжнаціональної боротьби”.

Розділ 4. Війна РСФФР проти УНР (грудень 1917-січень 1918 рр.). Політичний нейтралітет СЄВ КВО: оптимістичні надії та трагічна реальність

Загальна політична обстановка на терені колишньої Російської імперії ставала дедалі напруженою. Категоричне невизнання Центральною Радою уряду В.Леніна та його активні спроби шляхом втручання до окремих ланок державного життя, економіки і військового порядку УНР прилучити її до ареалу більшовицької влади, призвели, в решті-решт, до російсько-українського збройного протистояння. 4 грудня 1917 р. Раднарком направив до Києва “Маніфест

до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради”, що фактично дорівнювалося проголошенню війни. І хоча переговори між Києвом і Петроградом деякий час іще тривали, вже з другої половини грудня розпочалися активні бойові дії ворогуючих сторін на Правобережній Україні. Наприкінці місяця вони перекинулися і на Лівобережжя.

Становище Центральної Ради суттєво ускладнило проголошення в Харкові “альтернативної” української влади - ВУЦВК та Народного секретаріату. Сконструйований під егідою ЦК РСДРП(б), маріонетковий український уряд забезпечував легітимне прикриття наступу військ радянської Росії та виступив суттєвим фактором розпалювання громадянської війни на українських землях. Позиції Центральної Ради при цьому не були міцними. Зволікаючи з вирішенням найболючіших питань (передусім про землю), вона суттєво програвала більшовикам, які сміливо кидали в маси популістські гасла, обіцяючи селянству дати землю вже тепер і звинувачуючи складену переважно з соціалістів Центральну Раду в “буржуазності”. Подібні гасла деморалізували маси українського вояцтва, більшість яких складало саме селянство. Не вміючи розібратися в політичних тонкощах протистояння “двох українських влад”, військові частини одна за іншою проголошували нейтралітет. Зважаючи ж на те, що захоплена соціалістичними ідеями “загального озброєння народу” Центральна Рада вперто зволікала з формуванням регулярної армії, Українська Народна Республіка фактично виявлялася неготовою себе захистити.

З перших днів російсько-української війни єврейські соціалісти в Центральній Раді голосно заявили про активну підтримку Української Народної Республіки. 6 грудня 1917 р. представник ОЄСРП М.Шац-Анін на з'їзді Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України заявив: “Шеститижневе панування більшовицького правительства – це цілковите непорозуміння. Більшовики, ці марцьові соціалісти, є продуктом розкладу царського режиму. Народні комісари посилають з болотяного Петрограда на нас гармати і кажуть: “Ви можете самовизначатись скільки хочете в тих межах, які ми вам визначимо”. Тепер в Росії ще лишилась тільки одна організуюча сила – це українська демократія і її орган – Центральна Рада. В цьому непорозумінні між Центральною Радою і більшовицьким правительством весь єврейський народ України рішуче стане на бік Центральної Ради і буде підтримувати її всіма силами”¹. Проте такі сміливі заяви єврейських соціалістів демонстрували скоріше їх бажання, а не реальну дійсність. “...Українська ідея, - зазначав з цього приводу І.Черіковер, - попри підтримки єврейськими партіями, не проникла в товщу єврейського населення. Крім партій існував іще просто обиватель, котрий відчував до української справи певну недовіру, в кращому випадку байдужість... Єврейський обиватель боявся українства, воно було для нього чужим...”²

Неоднозначно на війну між радянською Росією та УНР відреагувало і єврейське вояцтво. Залежно від політичних симпатій чи антипатій частина його була схильна підтримувати декларуючих інтернаціоналізм більшовиків, частина – демонструючи реальними діями прихильність до єврейства Центральну Раду. Нарешті

значна частина військовиків обрала позицію нейтралітету. 15 грудня 1917 р. питання визначення політичних позицій у триваючій війні розглядалося й на засіданні виконкому ССВ КВО³. На жаль, короткий протокольний запис не дає можливості повністю реконструювати хід обговорення. Ясно, однак, що складене в переважній більшості з сіоністів керівництво Київського Союзу було націлене відстоювати політичний нейтралітет у цій війні, маючи разом із тим націл на збереження загальноросійської єдності євреїв-воїнів. Отож, було постановлено існувати *in cogroge* з Петроградським та іншими союзами євреїв-воїнів, відстоюючи інтереси єврейського населення всієї колишньої Російської імперії.

Військове протиборство між РСФРР та УНР, одразу ж набувши характеру російсько-українського національного протистояння, дедалі виразно позначалося на настроях ворогуючих сторін. У той час як у Харкові червоногвардійські загони роз'їжджали по місту з плакатами "Смерть буржуям и украинцам!", у Києві солдати-українці категорично вимагали від великоросів: "Геть з України!" 11 грудня 1917 р. під час засідання українського уряду Секретар великоросійських справ Д.Одинець зробив внесення з приводу ультиматуму, поставленого Українським полком Т.Шевченка юнкерам-великоросам Київської Олексіївської інженерної школи: в три дні виїхати до Росії. До обговорення цієї проблеми прилучився і Секретар єврейських справ М.Зільберфарб, яких вказав на те, що "з українізованих військових шкіл і частин викидають усіх неукраїнців"⁴. До речі, на цей момент єврейське секретарство вже мало й повідомлення про

виключення євреїв зі складу “вільного козацтва”. Зокрема, 8 грудня 1917 р. на адресу секретарства надійшов лист за підписом 192 мешканців м.Ротмистровка, які протестували проти ізоляції євреїв у ході організації “вільного козацтва” та вимагали надіслати до містечка представника влади, “який на місті б провів дізнання з приводу виниклого конфлікту та спробував би його полагодити”⁵.

І хоча уряд 11 грудня доручив Генеральному секретарю військових справ особим наказом оповістити військо, що на Україні прийнятий саме територіальний, а не національний принцип комплектування, прояви національної нетерпимості в армії УНР у формі антиєврейських та антиросійських настроїв не тільки тривали, але й посилювалися по мірі воєнних невдач. Складена в переважній більшості з селянства, молода українська армія, наслідуючи традиційну в російській армії часів Першої світової війни недовіру до євреїв як “німецьких агентів”, доповнювала тепер цей “образ ворога” звинуваченням євреїв у більшовизмі, проросійських симпатіях та ворожості до української справи. Культурно-релігійна ізолюваність єврейства по містечках та перебування його асимільованої частини в полі російської культури додавали напівписьменному, політично незрілому солдату-селянинові переконаності щодо вірності вищеозначеної тези.

Між тим війна, спричиняючи подальше наростання хаосу в країні, приносила все більші страждання мирному єврейському населенню. Характерна для цього періоду “тактика ешелонної війни” – ведення бойових дій переважно впродовж залізниць, за міста та містечки – об’єктивно робила єврейство

закладником цього протиборства. 16 грудня на засіданні Генерального секретаріату представник Бунду повідомив про одержання 214 телеграм-повідомлень про погроми тільки в трьох українських губерніях⁶. Трьома днями пізніше, 19 грудня 1917 р. черговий запит про численні погроми внесла на засіданні українського уряду і фракція сіоністів⁷. Відповідаючи на нього, голова Генерального секретаріату і Секретар внутрішніх справ В.Винниченко відзначив, що “слабкість боротьби з погромним рухом є наслідком боротьби з більшовизмом, котрий загрожує перетворитися в погром загальний”⁸. Інформація М.Зільберфарба про підготовку урядом спеціального законопроекту щодо компенсації збитків пограбованим - заспокоєння не внесла. Власне кажучи, українська влада визнавала, що за умов війни вона не здатна протистояти погромам.

Атмосферою занепокоєності проваллям країни в анархію був позначений настрої загальногарнізонних зборів євреїв-військовиків, що проходили в Києві 19-21 грудня 1917 р. На початку зібрання з позачерговою заявою виступив прапорщик з м.Овруч на Волині. Повідомивши, що “місто горить, п'яні солдати все руйнують”, він звернувся по допомогу до виконкому⁹. Голова СЄВ Й. Гоголь тут же запропонував присутнім записуватися в загін для негайної відправки до Овруча¹⁰. Далі учасники зборів заслухали доповідь комісара при штабі КВО А.Лапідуса, а також голову виконкомівської Комісії по організації самооборони Шраєра¹¹. Обидва оратори робили наголос на конфлікті між виконкомом СЄВ та Секретарством єврейських справ, вказуючи на непоступливість останнього “за партійними міркуваннями”. Після недовгої дискусії учасники зборів

ухвалили резолюції, які вимагали виокремлювати надалі вже не частину, а всіх євреїв-воїнів фронту і тилу в окремі національні військові формування різних видів зброї (28 голосів “за” та 7 “проти”) та організації дружин єврейської самооборони¹². Серед присутніх звучали призови “натиснути” на Секретарство єврейських справ, “висунувши погрозу, що у разі відмови, СЄВ залишить за собою повну свободу дій”¹³. Лунали заклики забути за теперішніх умов усі партійні розрахунки і керуватися виключно національними інтересами¹⁴.

Тут принагідно зазначимо, що хоча проведені збори були нечисельними, вони все ж доволі адекватно відбивали настрої значної частини єврейства КВО. Популярність політичних гасел та рішучих дій сіоністів засвідчили, зокрема, оприлюднені 1 грудня 1917 р. результати виборів до Установчих зборів по військових ділянках Києва. Партії сіоністів вдалося виборити 159 місць, Об’єднаній єврейській соціалістичній робітничій партії лише 48, представникам Поалей-Ціону – 55, Бунду – 64, “Єдності” – 173¹⁵. “Ми, - висловлював потребу популяризації зростаючого авторитету своєї партії Й.Гоголь, - в самому центрі єврейства підпорядковуємо своїй діяльності і навіть своїй ідеї наших можливих супротивників... Ми не можемо надалі припускати того, щоб українські, польські і навіть центральні влади ще до цього часу не знали, що найбільш велика партія серед євреїв – це сіоністи”¹⁶.

Тиск СЄВ КВО з однієї сторони, а з іншої – усвідомлення частиною єврейських лідерів-соціалістів неможливості реалізувати в повному обсязі власну військову програму поступово справляли свою дію. Ще 14 грудня 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату

М.Зільберфарб висловлювався проти існування окремих військових частин - єврейських, польських, великоросійських та інших¹⁷. Проте вже 22 грудня, коли урядом спеціально обговорювалася проблема націоналізації військ, він змінив попередню позицію. "Хоч Генеральний секретаріат прийняв територіальний принцип комплектування військ, - заявив він у своєму виступі, - але серед українського війська є ще антисемітизм, через що фактично цей принцип не приміняється, і євреїв в українізовані частини не приймають. Через те краще дозволити євреям формувати окремі частини"¹⁸. Внесену пропозицію уряд передав на обговорення Комісії при Секретарстві військових справ, запропонувавши долучитися до її роботи й Секретарству єврейських справ¹⁹.

Не пізніше 23 грудня 1917 р. М.Зільберфарб мав зустріч з представником виконкому СЄВ КВО Гуревичем, під час якої запропонував воїнам-євреям приступити до організації єврейської самооборони, проте цивільної, а не військової, як того домагався Союз²⁰. Щодо виділення євреїв в окремі регулярні формації, то в цьому дійти порозуміння також не вдалося. Останнє було вповні зрозумілим, враховуючи на результати обговорення єврейського військового питання 22 грудня в Генеральному секретаріаті. Проте виконком Союзу не був налаштований чекати. Отож, чергові переговори з М.Зільберфарбом його не задовольнили.

30 грудня в Києві розпочав свою роботу Всеукраїнський з'їзд євреїв-воїнів, який, втім, через відсутність на ньому представників Румунського фронту був оголошений з'їздом КВО та Південно-Західного

За рішенням виконкому СЄВ, на місце тривожних подій негайно було направлено загін з 15 військовиків-євреїв під проводом Аксельрода. Трьома днями пізніше він доповів делегатам про результати військової акції. Загін поводить себе стримано і зумів запобігти кровопролиттю. Втім, не вдалося уникнути перепалки з місцевим селянством, яке відмовилося видати заарештованих та погрозувало роззброєнням самому загону. Ситуацію “виправила” поява автомобіля з кулеметом, який, за словами Аксельрода, і “заспокоїв” натовп. Після цього загін покинув місто²².

Поскілки 30 грудня перше засідання з'їзду розпочалося о пів на восьму вечора, було вирішено обмежити його офіційну частину вітальними промовами. До учасників звернулися представники політичних партій – Поалей-Ціон, Цеїре-Ціон, ОЕСДРП, сіоністів. Виступали також посланці Одеського Союзу євреїв-воїнів, Союзу євреїв-Георгієвських кавалерів. Від імені вояків 1-го Єврейського зведеного загону делегатів вітав Равлін. З теплими словами до присутніх звернувся і рабин Південно-Західного фронту Берман²³. Наприкінці засідання Й.Гоголь від імені Тимчасового ЦК Всеросійського союзу євреїв-воїнів повідомив про наміри провести наближчим часом Перший Всеросійський військовий з'їзд²⁴.

Наступного дня було затверджено перелік назрілих проблем, що їх належало обміркувати делегатам: про організацію та завдання союзів євреїв-воїнів на місцях; про Всеросійський єврейський військовий з'їзд; про становище євреїв-воїнів у зв'язку з націоналізацією армії; про погроми та боротьбу з ними; про демобілізацію та ін.

націоналізацією армії; про погроми та боротьбу з ними; про демобілізацію та ін.

З доповіддю про стан справ щодо організації єврейської самооборони на з'їзді виступив меншовик прапорщик Михлін. Розповівши про існування двох альтернативних проектів, він звернувся до делегатів з призовом підтримати виконком СЄВ. “Єврейське містечко для змішаних загонів так само привабливе, як і склади спирту, - доводив він. – Тільки за єврейські частини можна бути впевненими, що вони не приєднаються до погромників”²⁵. Ухвалена за доповіддю Михліна резолюція демонструвала перевагу на з'їзді сіоністів, хоча без ексцесів не обійшлося: на знак протесту проти лунаючих у виступах ораторів образ на адресу Секретаря єврейських справ частина делегатів на чолі з доктором Б.Сегалом покинула з'їзд²⁶. Своє ставлення до резолюцій форуму євреїв-воїнів соціалісти висловили в пресі. Опублікована невдовзі газетою “*Naie Zait*” стаття під назвою “Чи потрібна нам єврейська армія?” називала саму ідею єврейських національних формувань “шовіністичним затьмаренням умів” та попереджала, що виконкомівський план єврейської самооборони “штучним шляхом надає боротьбі, котру влада веде проти кримінальних злочинців, характер міжнаціональної війни”²⁷.

В останній день роботи з'їзду від імені Центральної Ради до його учасників звернувся представник українців Кавказького фронту Баклаженко. Зазначивши, що обидві нації - українська і єврейська – однаково страждали за часів царату, він наголосив на тому, що українська влада ніколи не допустить утисків єврейства. Поширення єврейських погромів Баклаженко

пов'язав з "присутністю на Україні залишків чорної сотні, котра сіє ворожнечу між братерськими, раніше пригніченими народами"²⁸. Завершуючи свій виступ, посланець Центральної Ради порушив головну проблему, що наразі турбувала українську владу: яку сторону займуть євреї-військовики у війні між радянською Росією та Україною. Викладена ним щодо цього позиція засвідчувала стремління української сторони заручитися активною підтримкою єврейських вояків у боротьбі з більшовиками. "Всі зобов'язані, - заявив Баклаженко, - напружити свої сили для боротьби з ворогами національної волі"²⁹.

У відповідь на це звернення делегати з'їзду дали зрозуміти про свої наміри дотримуватися нейтралітету в триваючій війні, хоча водночас і висловили свої симпатії Українській Народній Республіці. Від мені ТЦЕКОВСЄВу Йона Гоголь запевнив посланця Центральної Ради в тому, що "євреї-воїни Північного фронту проти України не підуть"³⁰. У цьому ж дусі висловився і делегат євреїв-воїнів 165-ї дивізії 8-ї армії. "Коли ми отримали повідомлення про проголошення Української Народної Республіки, - розповів він, - то вітали це. Більшовики були розлючені, ніхто не міг виступати проти наказу Криленка боротися з українцями. Проте ми заявили, що ми, євреї, які стільки проливали свою кров, не підемо проти своїх братів. Ми заявили, що підемо тоді в ряди українців і боротимемося проти поневолювачів України"³¹. Його підтримав також і представник Особої армії Південно-Західного фронту Коган, категорично заявивши: "Ніколи рука євреїв-воїнів не буде піднята на Україну!"³²

А тим часом російсько-українська війна увійшла в свою вирішальну стадію. 5 січня 1918 р. головнокомандуючий “групи військ по боротьбі з контрреволюцією на Півдні Росії” В.Антонов-Овсієнко віддав наказ про загальний наступ на столицю Центральної Ради. Підтримувані повстаннями місцевих більшовиків в тилу армії УНР, радянські війська швидко просувалися в напрямках Харків-Полтава-Київ та Курськ-Бахмач-Київ. Безпосереднє керівництво “революційними арміями” було покладено на підполковника російської армії лівого есера М.Муравйова.

Успішні дії радянських військ та виявлена українською стороною неспроможність до організованого опору противнику примусили соціалістичну Центральну Раду нарешті змінити свої підходи у галузі військового будівництва. Після довгих дискусій був прийнятий Закон про створення народного війська, який хоч і декларував прихильність ідеї народної міліції, все ж фактично ініціював організацію в Україні найманого професійного війська³³. Суттєві надії покладалися і на Вільне козацтво, яке ще в грудні 1917 р. було передано в підпорядкування Секретарству військових справ³⁴. 4 січня Генеральне секретарство звернулося зі спеціальною відозвою до козацтва, закликаючи його “допомогти Українському Військові і українському правительству спасти свій край від насильників-більшовиків”³⁵.

Розгон більшовиками Всеросійських Установчих зборів у Петрограді та реальна загроза поширення влади уряду Леніна на українські землі підштовхнули Центральну Раду й до радикального політичного

рішення, стосовного зміни державного статусу УНР. В ніч на 11 січня 1918 р. своїм Четвертим Універсалом вона проголосила Українську Народну Республіку “самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу”, декларувавши таким чином повне відокремлення України від Росії³⁶. Водночас українська влада почала переговори з країнами Четверного Союзу, сподіваючись використати нових союзників у війні з радянською Росією.

Усі ці важливі події суттєво вплинули на розстановку політичних сил, у тому числі в самій Центральній Раді. Зокрема, рішення про державну самостійність України не зустріло підтримки представників єврейських фракцій, погляди яких здебільшого ґрунтувалися на прихильності ідеї федеративного устрою Росії та небажанні розколювати загальноросійську єврейську общину. В свою чергу, українські політичні кола були незадоволені позицією єврейства. “Голосування жидівських представників в Центральній Раді за проголошення самостійності України, - писав пізніше у своїй книзі відомий діяч С.Гольдельман, - не могло у той мент практично допомогти в чим-будь українцям, але їх відмова підтримати своїми голосами це проголошення і притім у той переломовий момент в боротьбі українського табору за його найсвятішу національну ціль, принесло тому таборові глибоке розчарування”³⁷.

Втім, стримана або й негативна реакція єврейських представників на Четвертий Універсал не припинила українсько-єврейської співпраці на рівні державної влади. Позитивною основою для цього

виступав, зокрема, ухвалений Центральною Радою ще 9 січня 1918 р. Закон про національно-персональну автономію³⁷. Залишалася активною в цей час і військова діяльність єврейських політичних сил. 8 січня 1918 р. Секретар єврейських справ направив телеграму до Військового секретарства, в якій пропонував обговорити ряд питань, пов'язаних з “реорганізацією армії, організацією Вільного козацтва та боротьбою з анархією на Україні”³⁸. Про те, що проект залучення єврейства до підрозділів “Вільного козацтва” продовжував залишатися актуальним можна зокрема судити за листом, надісланим 12 січня 1918 р. товаришем Міністра єврейських справ “вільному козаку М.Мильштейнову до м. Купель Старо-Костянтинівського повіту на Волищині”. В ньому роз'яснювався порядок отримання зброї від місцевої самоуправи³⁹. Цього ж дня створена за ініціативою єврейських фракцій Комісія по боротьбі з анархією повідомила М.Зільберфарба про вжиті за його запитом заходи для припинення погрому в м. Ворковичі Дібенського повіту⁴⁰. Останні, втім, зводилися до надіслання чергової телеграми, адже реальної військової сили в розпорядженні комісії в цей час не було.

Остання обставина переконала Міністерство єврейських справ у потребі більш ефективного використання потенціалу євреїв-воїнів. За умов швидкого наближення більшовицьких військ та зростання загрози хаосу в столиці Центральної Ради наявність військової сили, здатної будь-якою мірою захистити єврейське населення, відчувалася тепер особливо гостро. Тим більше, що до цього часу створені виконкомом СЄВ єврейські бойові дружини вже встигли себе зарекомендувати, запобігши погромам у Таращі та

Димері⁴⁴. Успішно діяла також організована за сприянням СЄВ КВО єврейська самооборона в м. Овруч. Складена з 120 чол., вона зуміла кілька раз відбити наскоки діючих на околицях міста банд, а також виїжджала для захисту єврейського населення розташованих неподалік містечок⁴⁵.

15 січня 1918 р. І.Хургін надіслав командуючому КВО підготовлений СЄВ КВО проект організації дружини по боротьбі з погромами, наполягаючи на терміновому його затвердженні “як єдиної для урядової влади реальної міри в боротьбі з погромною хвилею в теперішній момент”⁴⁶. Цього ж дня виконком Київського Союзу євреїв-воїнів надіслав телеграму єврейським політичним партіям із запрошенням 16 січня 1918 р. взяти участь в “обговоренні питання про негайне створення дружини для боротьби з єврейськими погромами при Народному міністрі єврейських справ”⁴⁷. За пізнішими свідченнями члена Центральної Ради представника партії сіоністів Лімановського, така дружина була сформована, на її облаштування українська влада виділила майно роззброєного полку імені Т.Шевченка⁴⁸. Однак процес організації державної єврейської самооборони так і не встиг набути планомірного характеру. Відносно сприятливий час діяльності Центральної Ради за мирних умов було втрачено, подальший перебіг воєнно-політичних подій робив для української влади організовану працю такого характеру просто неможливою.

Саме в ніч на 16 січня 1918 р. в Києві спалахнуло інспіроване більшовиками повстання, центром якого став Арсенал. Скоординований зазделегідь з командуванням радянських військ, цей виступ мав на

меті облежити вступ М.Муравйова до столиці Центральної Ради. На бік арсенальців перейшли деякі українські полки, їх підтримали також робітники ряду підприємств, оголосивши в місті страйк. Між повсталими та військами Центральної Ради розгорнулись бойові дії, які набули запеклого характеру і охопили одразу кілька районів міста. Обидві сторони несли втрати. Страждало й мирне населення. На деякий час припинилося постачання води, електрики, продаж хліба. Натомість по місту прокотилася хвиля пограбувань, збройних нападів на помешкання і перехожих. Посилювалася в місті і антиєврейська агітація. Наполегливе мусіювання чуток про активну участь євреїв у повстанні проти Центральної Ради надавали цій останній суто політичного звучання.

Різде зростання погромної агітації викликало серйозне занепокоєння єврейських фракцій. 19 січня на засіданні Центральної Ради М.Рафес виступив з протестом проти звинувачення всього єврейства в організації повстання⁴⁶. 20 січня заяву з цього приводу зробив також сіоніст Й.Шехтман. Зазначивши, що “вся єврейська нація не може відповідати за те, що серед неї є люди тих чи інших переконань”, він закликав видати відозву з закликом не чинити єврейських погромів⁴⁸. Депутати дійшли згоди видати відозву, проте без емоційного обговорення проблеми лояльності національних меншостей Центральній Раді не обійшлося. Окремо в цьому контексті було підняте питання участі існуючих національних підрозділів у придушенні більшовицького повстання. Надання таких польськими і ненадання єврейськими (зокрема, Бундом) політичними

силами було розцінене як однозначний вияв ворожого ставлення до української влади.

На такому вкрай несприятливому воєнно-політичному фоні 20 січня у Києві мав розпочати свою роботу підготовлений значною мірою зусиллями Й.Гоголя Всеросійський з'їзд союзу євреїв-воїнів. Враховуючи на обставини, на форум змогли прибути лише 25 делегатів, тож було вирішено обмежитись проведенням приватної наради. Проте в помешкання, де засідали делегати, раптово увірвався загін "вільного козацтва". Під приводом того, що, мовляв, з цього будинку стріляли, військовики розігнали зібрання. Декілька осіб, у тому числі Й.Гоголь, були заарештовані. В самому приміщенні ТЦЕКОВСЄВу було проведено обшук⁴⁸. Невдовзі, однак, за розпорядженням голови нового Кабінету міністрів В.Голубовича заарештовані були звільнені. Однак Йона Гоголь додому так і не повернувся⁴⁹.

До 22 січня більшовицьке повстання в Києві було остаточно ліквідоване військами Центральної Ради. Проте в цей же день приспілі війська М.Муравйова розпочали посилений обстріл міста з важких гармат. За повідомленнями газет, до цього часу число пораних та вбитих серед мешканців міста сягало більше як 800 чол.⁵⁰ Крім того, 300 повсталих було вбито і поранено при взятті Арсеналу⁵¹. Частині цих людей, за свідченнями очевидців, не вдалося уникнути жорстокої розправи з боку українських військ.

Коли 23 січня на засіданні Центральної Ради постало питання розслідування Парламентською комісією обставин підготовки повстання, частина депутатів запропонувала розслідувати також і чисельні

випадки арештів, самочинних трусів та розстрілів неозброєних людей⁵³. У ході обговорення цієї справи представник сіоністів Лімановський розповів присутнім про арешт і зникнення Йони Гоголя⁵⁴. Його підтримав товариш Міністра єврейських справ І.Хургін (ОЄСРП). Він повідомив, що не був допущений в госпиталь, коли хотів дізнатися, чи нема там тіла голови київського Союзу⁵⁵. “Необхідно, - наполягали депутати, - розслідувати цей та інші випадки насилля над єврейським населенням м. Києва”⁵⁶.

Проте Комісія так і не встигла розгорнути своєї роботи. В ніч з 25 на 26 січня Центральна Рада була змушена залишити столицю. На короткий час тут встановилася влада ВУЦВК та Народного Секретаріату. Саме тоді й було знайдене тіло Йони Гоголя. На його поховання, за свідченнями очевидців, зібралось до 10 тис. чоловік - переважно євреєв та євреек⁵⁷.

Точні обставини загибелі голови ССВ КВО та члену ТЦЕКОВСЄВу певно так і залишилися невідомими. В єврейських політичних колах, між тим, виказувалися припущення, що Гоголь був розстріляний вільними козаками отамана М.Ковенка, який у дні повстання на Арсеналі був призначений комендантом міста. В травні 1918 р. на Другій Всеросійській конференції ССВ у Москві, близькі до Київського Союзу сіоністи Лімановський і Крупкін висловили гіпотезу, що Гоголь був розстріляний “мабуть за декілька роздратований і задирливий тон при поясненнях з комендантом” і за те, що “заявив Українській Центральній Раді: “В політичній боротьбі ми (євреї-воїни - Авт.) участі не беремо”⁵⁸.

Подальші сліди діяльності СЄВ КВО загублюються. Невідомою є також доля створених Союзом у Києві бойових дружин. Вповні можливо, вони були розформовані радянською владою, яка з “інтернаціональних міркувань” виступала проти націоналізації військ, припускаючи її виключно в тактичних цілях (приклад – створення Червоного козацтва на противагу Вільному козацтву і т.ін.).

Щодо Тимчасового ЦК Всеросійського СЄВ, то навесні 1918 р. він відновив свою діяльність на території Радянської Росії вже в новому складі⁵⁸. 6-10 травня в Москві була проведена Друга Всеросійська конференція союзів євреїв-воїнів (щоправда, представників з України на ній не було), яка визнала за доцільне встановити “діловий контакт з державною владою” та ухвалила ряд важливих резолюцій, зокрема стосовну організації єврейської самооборони⁵⁹. Однак, рівноправного “ділового контакту” з більшовицькою владою не вийшло. До 1919 р. Всеросійський союз євреїв-воїнів фактично припинив самостійне існування, будучи розчиненим в структурах Євкомнацу⁶⁴.

Висновки

Створення Союзу євреїв-воїнів КВО стало свідомим зростанням в роки Першої світової війни національної свідомості і суспільно-політичної активності єврейського вояцтва. Як міжпартійна організація, київський Союз був тісно пов’язаний з різними єврейськими політичними партіями України, а

через них і з Центральною Радою, визнаною російським Тимчасовим урядом крайовою владою на українських землях. Разом із тим, аналіз діяльності СЄВ КВО переконливо доводить значний вплив у цій організації партії сіоністів. Лінію сіоністів послідовно відстоював виконком київського СЄВ й у питаннях, пов'язаних зі створенням єврейських військових формувань. При цьому військова програма виконкому СЄВ КВО пройшла трансформацію: від вимог утворення єврейських бойових дружин для боротьби з погромами і виокремлення тільки бажаючих нестройових солдат-євреїв у єврейські частини і до призовів добиватися організації єврейських полків різних родів зброї шляхом виділення всіх євреїв-воїнів з російської армії (також і з армії УНР).

В цьому відношенні сіоністська більшість у виконкомі СЄВ КВО суттєво розходилося з соціалістами, які вважали організацію єврейських військ справою політично шкідливою і практично недоцільною, і які (через своїх представників у Центральній Раді) відстоювали загальну участь єврейства у змішаних в національному відношенні формуваннях, створюваних українською владою з метою боротьби проти погромів.

Попри доволі жорстке протистояння, обидві сторони досягли певних успіхів у ході реалізації власних військових програм. Зокрема, СЄВ КВО вдалося сформувати бойові дружини єврейської самооборони, що успішно діяли в Києві, Димері, Овручі та інших містах та містечках Київської губернії. В свою чергу, завдяки зусиллям соціалістичного крила Центральної Ради були зроблені важливі кроки в справі організації державного захисту єврейського населення від погромів, прийняті

рішення, спрямовані на подолання дискримінації євреїв-воїнів в армії УНР.

На відміну від єврейських соціалістів, які свою військову діяльність будували в законодавчому полі української влади, сіоністська більшість президії СЄВ КВО, Тимчасовий ЦК Всеросійського СЄВ відстоювали принцип спирання на власні сили, орієнтуючись при цьому на загальноросійські владні структури. З початком війни між РСФРР та УНР євреї-воїни заявили про свій політичний нейтралітет. При цьому у відстоюваній київським виконкомом СЄВ позиції доволі чітко проглядалася декларована лідерами партії сіоністів ідея “третього шляху” єврейства в ході тривалого “протистояння слов’ян”¹. Уже перший акт драми Громадянських воєн 1917-1920 рр. розвіяв ці ілюзії. Трагічна загибель популярного в єврейських колах Йони Гоголя, можливо, стала одним із перших підтверджень цього.

Примітки

Вступ

1. Наведені тут цифрові дані виведені з урахування відсотку єврейства в складі населення Російської імперії. Див.: Звіт Тимчасового Центрального виконавчого комітету Всеросійського союзу євреїв-воїнів // Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСПІ). - Ф.273. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.19. За підрахунками СЄВ КВО, наприкінці грудня 1917 р. у військових частинах та установах Києва нараховувалося до 1 тис. євреїв – Див.: РДАСПІ. - Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.57.

2. Поданий в книзі “Документы по истории и культуре евреев в архивах Москвы. Путеводитель” (М., 1997, с.292-293) опис фонду “Всероссийский союз евреев-воинов (1917-1919). Ф.273” має окремі неточності, на які очевидно слід вказати. Передусім фонд 273 містить не 365 справ, як зазначено в книзі, а на порядок менше. Невірною є висловлена в статті думка про те, що “ні на Україні, ні в Радянській Росії... національних загонів створити не вдалося”. Про постання під керівництвом СЄВ КВО єврейських військових формувань у Києві, Димері, Овручі йдеться в нашій статті. Аналогічні процеси мали місце в Одесі та на Румунському фронті. Зокрема, 26 січня 1918 р. газета “Еврейская мысль” (орган сіоністів, Одеса) повідомляла: “Отримані відомості, що з Н-ської дивізії виділяються євреї-кавалеристи з кіньми і повним спорядженням, що в Кишиневі у боях з румунами успішно брала участь

сформована єврейська рота, що виконком євреїв-воїнів Румунського фронту енергійно готується до прийому єврейських частин, які направляються до Одеси” і т.ін. Утім, неточності, що закралися до пугівника, зовсім не применшують його інформативної цінності та заслуг упорядників.

3. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах (упорядники В.Верстюк (керівник) та ін.) Т.1. – К., 1996 – 588 с.; Т.2. – К., 1997. – 422 с.

4. Рафес М.Г. Два года революции на Украине (Эволюция и раскол “Бунда”). – М., 1920; Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний, 1917-1921 // в кн.: Революция на Украине по мемуарам белых. – М.-Л., 1930; Гольдельман С.І. Жидівська автономія на Україні (1917-1920). – Мюнхен, 1963; Винниченко В. Єврейське питання на Україні // Сучасність. – 1992. - № 8. – С.116-125; Silberfarb M. The Jewish Ministry and Jewish National Autonomy in Ukraine. - N-Y, 1993; Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К., 1995 та ін.

5. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. (К истории украинско-еврейских отношений). – Берлин, 1923; Mattityahu Minc Kiev Zionists and Ukrainian National Movement; Jonathan Frankel The Dilemmas of Jewish National Autonomism: the Case of Ukraine 1917-1920 in Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. Edited by Howard Aster and Peter J.Potichnyj. – Edmonton, 1990. – Pp. 247-261, 263-279; Левітас Ф., Гусев В. Бунд в Україні: місце в суспільному житті (кінець ХІХ - 1921). – К., 1995; Клейнер І. Владімір (Зеев) Жаботинський і українське питання. Вселюдськість у шатах націоналізму. – Київ-Торонто-

Едмонтон, 1995; Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. - 1995. - № 2. - С.42-51; № 5. - С.79-88; № 6. - С.66-78; Верстюк В. Українська Центральна Рада. - К., 1997; Його ж. Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України // Український історичний журнал. - 1997. - № 5. - С.17-25; Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія. В 2-х тт. - К., 1997; Старух А. Национальный вопрос в теории и практической деятельности еврейских политических партий Украины в период Центральной Рады // Еврейское население Юга Украины. Ежегодник. Исследования, воспоминания, документы. - Харьков-Запорожье, 1998. - С.138-146; Abramson H. A Prayer for the Government. Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917-1920. - Cambridge, 1999 та ін.

6. В книзі використано матеріали газет “Der Telegraf” (орган сіоністів) та “Naie Zait” (орган Об’єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії), опубліковані в праці Черікова І.

Розділ 1. Єврейський військовий рух у революційному процесі на українських землях. Утворення, основні напрями діяльності СЄВ КВО

1. РДАСПІ. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.59 зв. Протокол № 1 засідання Тимчасового виконкому Союзу євреїв-воїнів КВО. 31 липня 1917 р.

2. Там само. – Спр.16. – Арк.4 зв. Протокол загальних зборів Союзу євреїв-воїнів. 5 вересня 1917 р.

3. Там само. – Спр.17. – Арк.4-6. Статут міжпартійної військової організації під назвою “Союз євреїв-воїнів Київської військової округи”.

4. Там само. – Спр.16. – Арк.4-4 зв. Протокол загальних зборів союзу євреїв-воїнів. 5 вересня 1917 р.

5. Там само.

6. Там само. – Спр.17. – Арк.4 зв. Статут міжпартійної військової організації під назвою “Союз євреїв-воїнів Київської військової округи”; Спр. 15. – Арк. 57 зв. Протокол засідання Тимчасового виконкому СЄВ КВО. 21 серпня 1917 р.

Розділ 2. Національне військове питання в контексті дискусій єврейських політичних партій України. Боротьба Союзу євреїв-воїнів КВО за створення єврейських військових формувань

1. Канищев В.В. Русский бунт–бессмысленный и беспощадный. Погромное движение в городах России в 1917-1918 гг. – Тамбов, 1995. – С. 79, 84, 88, 90; Архив КОПЕ. Донесение уполномоченного по Волынской губернии от 4 декабря 1917 г. Цит. за кн: Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. – С.54.

2. Рассвет. – 1917. – № 9. - 6 сентября. Цит. за кн: Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. – С.54.

3. Там само. – С.54.

4. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.12-12 зв. Протокол термінового засідання представників єврейських партій, скликане виконкомом СЄВ КВО в

зв'язку з погромною агітацією, яка ведеться в місті. 15 вересня 1917 р.

5. Українська Центральна Рада. – Том.1. – С.315. Протокол засідання Генерального секретаріату. 22 вересня 1917 р.

6. Там само. - С.323-324. Декларація Генерального Секретаріату України. 29 вересня 1917 р.

7. Там само. – С.329. Матеріали засідання Малої Ради. 29 вересня 1917 р. Дивись також повідомлення про це засідання, обубіковане в “Робітничій газеті” 1 жовтня 1917 р. Тут цитуємо за кн.: Українська Центральна Рада. – Том.1. – С.558. Примітка № 242.

8. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф.1063. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 6 зв, 7-7 зв. Протоколи засідань Генерального секретаріату 9, 14 та 16 жовтня 1917 р.

9. Вольное казачество // газ. “Naie Zait” (орган Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії). – 1917. – 14 октябрю. Тут цит. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. – С.101.

10. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.13-14. Протокол наради представників єврейських партій, скликаної виконкомом СЄВ КВО. 30 вересня 1917 р.

11. Там само. – Арк.16. Протокол засідання виконкому СЄВ КВО. 5 жовтня 1917 р.

12. Первая Всероссийская конференция представителей евреев-воинов // Голос еврея-воина. – 1918. - № 1; Киевская мысль. – 1917. – 11 октябрю; Архив Союза евреев-воинов. Протоколы Первой конференции, октябрь 1917 в кн.: Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.225-227. І.Черіковер помилково називає цю конференцію “Першою

конференцією євреїв-воїнів КВО та Південно-Західного фронту”.

13. Первая Всероссийская конференция представителей евреев-воинов // Голос еврея-воина. – 1918. - № 1.

14. Див. Архив Союза евреев-воинов. Протоколы Первой конференции. Октябрь 1917 в кн.: Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.225-227.

15. Первая Всероссийская конференция представителей евреев-воинов // Голос еврея-воина. – 1918. - № 1.

16. Українська Центральна Рада. – Том.1. – С.354-355. Відозва Генерального секретаря міжнародних справ до свідомого громадянства України. 18 жовтня 1917 р.

17. Там само.

18. Там само. – С.354. Протокол засідання Генерального секретаріату. 18 жовтня 1917 р.

19. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914-1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. – К., 1998. - С.162. Телефонограма Київського губернського комісара Саліковського заступникові Генерального секретаря єврейських справ про єврейський погром у м.Сквирі. 24 жовтня 1917 р.

20. Погром в Сквире (Киевская губерния) // газета “Naie Zait”. - № 40. - 1917. – 28 октябрю. Цит. тут за кн.: Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.187.

21. Українська Центральна Рада. – Том.1. – С.358. Матеріали засідання Малої Ради. 24 жовтня 1917 р.

Розділ 3. Жовтневий 1917 р. переворот у Петрограді та його відлуння в Україні. Активізація військово-організаційної діяльності СЄВ КВО. “Сіоністська” та “соціалістична” програми захисту єврейського населення від погромів

1. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.17. Протокол загальних гарнізонних зборів, скликаних виконкомом СЄВ КВО. 28 жовтня 1917 р.

2. Там само.

3. Там само. – Арк. 17 зв.

4. Там само.

5. Там само.

6. Там само. – С.19. Резолюція загальних зборів євреїв-воїнів Київського гарнізону. 28 жовтня 1917 р.

7. Там само. – Арк.19-19 зв.

8. Там само. – Арк. 27, 29. Протоколи засідань виконкому СЄВ КВО. 11, 14 листопада 1917 р.

9. Самооборона // Голос єврея-воина. – 1918. - № 1.

10. Українська Центральна Рада. – Том.1. – С.398-401. Третій Універсал Української Центральної Ради. 7 листопада 1917 р.

11. Там само. – С.395-396. Повідомлення про позачергове засідання Малої Ради. 6 листопада 1917 р.; Щусь О. Питання військового захисту УНР на першому етапі її розбудови (листопад -грудень 1917 р.) // Центральна Рада на тлі української революції. Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. – С.99-100; Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917-1918. – Львів, 1997. – С.116-119.

12. Щусь О. Питання військового захисту УНР на першому етапі її розбудови (листопад -грудень 1917 р.). – С.104.

13. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917-1918. – Львів, 1997. – С.119.

14. 23 листопада 1917 р. газета “Нова Рада” вмістила повідомлення про візит до Генерального контролера О.Золотарьова (Бунд) делегації євреїв-воєнків 6-го армійського корпусу зі скаргою на те, що корпусна рада, запрошуючи в своїх закликах неукраїнські національності лишатись в українському війську, виключила їх зі свого складу. На поданій солдатами доповідній записці О.Золотарьов наклав резолюцію-протест “проти виключення з українського корпусу євреїв-мешканців України”, бо “тепер повинна бути цілковита рівність усіх національностей”. Цит. за кн.: Найман О.Я. Єврейські партії та об’єднання України (1917-1925). – К., 1998. – С.58.

15. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.23-24. Протокол № 37 засідання виконкому Союзу євреїв-воєнків КВО. 5 листопада 1917 р.

16. Там само.

17. Там само. – Арк. 25. Протокол № 38 засідання виконкому Союзу євреїв-воєнків КВО. 9 листопада 1917 р.

18. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.90.

19. 6-е заседание Еврейского Национального Совета. 18 ноября 1917 г. Архив National-Rat'a (Киев). Протоколы 6 заседания. 18 ноября 1917 г. Цит. за кн.: Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.230-231.

20. Там само. – С.231-232.

21. Там само. – С.231.
22. Там само. – С.232.
23. Українська Центральна Рада. – Том.1. – С.483.
Матеріали засідання Малої Ради. 28 листопада 1917 р.
24. Там само.
25. Киевская мысль. – 1917. – 29 ноября;
Киевлянин. – 1917. – 30 ноября.
26. Там само.
27. Там само.
28. Там само.
29. Рафес М.Г. Два года революции на Украине
(Эволюция и раскол Бунда). – М., 1920. – С.61.
30. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.37.
Протокол № 47 засідання виконкому Союзу євреїв-воїнів
КВО. 29 листопада 1917 р.
31. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.38.
Протокол № 48 засідання виконкому Союзу євреїв-воїнів
КВО. 30 листопада 1917 р.
32. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.45.
Протокол № 53 засідання виконкому Союзу євреїв-воїнів
КВО. 11 грудня 1917 р. на засіданні спочатку стояло
питання про скликання з'їзду євреїв-воїнів КВО та
Південно-Західного фронту. Проте було вирішено
“спробувати скликати Всеукраїнський з'їзд, хоч би й
довелося відкласти терміни скликання”.
33. ЦДАВОВ України. – Ф.1854. – Оп.1. – Спр.5 –
Арк.5. Повідомлення Секретаря з єврейських справ
Генеральному секретареві військових справ про
проведення 23 листопада 1917 р. першого засідання
Комісії. 21 листопада 1917 р.
34. Там само. – Арк.8. Протокол засідання Комісії
Генерального секретарства єврейських справ. Не пізніше

4 грудня 1917 р. Поданий А.Черіковером переказ рішень цього засідання (див. Протокол 7-го засідання National-Rat (С.232)) досить неповний та містить неточності, які суттєво змінюють смисл ухвалених Комісією рішень. Зокрема, п.6 Протоколу засідання Комісії наголошує: “Видати пояснення, що під громадянами України треба розуміти тих осіб, які є постійними мешканцями України”. В той же час у книзі А.Черіковера виклад цього пункту (можливо у вільній інтерпретації І.Хургіна) є таким: “Видати роз’яснення, що громадяни, які є постійними мешканцями України, суть українці”. В такому вигляді протокольний запис наводиться і в “Сборнике статей по еврейской истории и литературе” (Составитель и главный редактор проф.Моше С.Жидовецкий. – Кн.2., ч.1. – Израиль, 1992. – С.119).

35. Там само. – Арк.8.

36. Там само. – Арк.9. Відношення Секретаря єврейських справ до Інспекторського відділу Генерального секретарства військових справ про зарахування євреїв-офіцерів до штабу КВО та євреїв-прапорщиків до резерву чинів КВО. 12 грудня 1917 р.

37. Там само. – Арк.13. Відношення Секретаря єврейських справ до начальника штабу Київської військової округи про призначення А.Д.Лапідуса комісаром по справах євреїв-воїнів при штабі КВО. 13 грудня 1917 р.

38. 7-е заседание Еврейского Национального Совета. 4 декабря 1917 г. Архив National-Rat’а (Киев). Цит. за кн.: Черіковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.232.

39. ЦДАВОВ України. – Ф.1063. – Оп.1. – Спр.1 – Арк.22 зв. Протокол засідання Генерального секретаріату. 12 грудня 1917 р.

40. Доповідь М.Михліна про погроми, виголошена на з'їзді КВО та Південно-Західного фронту (кінець грудня 1917 – початок січня 1918 рр.) Цит. за кн.: Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.236-237. І.Чериковер помилково називає цей з'їзд Другою конференцією євреїв-воїнів.

41. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.228-230. Проект положення про військові загони єврейської самооборони, розташовані на території Української Народної республіки.

42. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.77. Положення про загони цивільної самооборони, розташовані на території Української Народної Республіки.

Розділ 4. Війна РСФРР проти УНР (грудень 1917-січень 1918 рр.). Політичний нейтралітет СЄВ КВО: оптимістичні надії та трагічна реальність

1. Українська Центральна Рада. – Том.1. – С.507. Матеріали і документи з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України. 6 грудня 1917 р.

2. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.115. Характерне зауваження з приводу українсько-єврейського “дистанціювання” в цей період зробив лідер Бунду М.Рафес. “Український національний рух, - зазначав він в одній зі своїх книг, -

взагалі чужий єврейському міщанину (він не поважає цієї “хлопської мови” й віддає перевагу мові російській багатій культурі) постав перед ним після 3 Універсалу своєю негативною соціальною стороною і він зненавидів його... В той же час все частіше стала проявлятися й зворотня сторона українського руху – його націоналізм і досить прозора антисемітська струя... Див. Рафес М. Два года революции на Украине (Эволюция и раскол «Бунда»). – М., 1920. – С.61.

3. РДАСПІ. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.61. Протокол засідання виконкому Союзу євреїв-воїнів КВО. 15 грудня 1917 р.

4. Українська Центральна Рада. – Том.2. – С.13-14. Протокол засідань Генерального секретаріату. 11 грудня 1917 р.

16 грудня 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату Секретар великоросійських справ Одинець повідомив про те, що комісар Кременчуцького повіту Белік вимагав від військовослужбовців-великоросів Глобинського хімічного заводу дати підписку взяти участь у війні з Великоросією у разі її оповіщення. В постанові, ухваленій Генеральним секретаріатом з цього приводу, вказувалося на неприпустимість подібних дій. Див. ЦДАВОВ України. – Ф.1063. – Оп.1. – Спр1. – Арк.24 зв. Протокол засідання Генерального секретаріату. 16 грудня 1917 р.

5. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.243. Лист мешканців м.Ротмистровка на адресу Секретаря єврейських справ з протестом проти виключення євреїв – формувань “вільного козацтва”. Початок грудня 1917 р.

6. Киевская мысль. 1917. – 17 декабря

7. Українська Центральна Рада. – Том.2. – С.50. Інформація про засідання Малої Ради. 19 грудня 1917 р.
8. Там само. Киевлянин. – 1917. – 20 грудня.
9. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.52 зв. Протокол загальногарнізонних зборів, скликаних СЄВ КВО 19-21 грудня 1917 р.
10. Там само.
11. Там само. – С.53-55.
12. Там само. – С.53 зв.
13. Там само. – С.55.
14. Там само.56.
15. Киевская мысль. – 1917. – 1 декабля.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф.41. – Оп. 1. – Спр237. – Арк. 4-4 зв. Лист Й.Гоголя до Київського сіоністського міського комітету.
17. Українська Центральна Рада. – Том.2. – С.21. Матеріали і документи Восьмої сесії Центральної Ради. 14 грудня 1917 р. Див. також газ. Киевская мысль. – 1917. - 15 грудня.
18. Українська Центральна Рада. – Том.2. – С.61. Протокол засідання Генерального секретаріату. 22 грудня 1917 р.
19. Там само. – С.61.
20. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.62. Протокол № 57 засідання виконкому СЄВ КВО. 23 грудня 1917 р.
21. Там само. – Спр.15. - Арк.8 зв. Протокол з'їзду євреїв-воїнів КВО та Південно-Західного фронту. 30 грудня 1917 – 3 січня 1918 рр.
22. Там само. - Арк.11.
23. Там само. – Арк.5.

24. Там само. – Арк.7.
25. Из архива Союза евреев-воинов в Киеве. Михлин М. Доклад о погромах. Тут цит.: Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.237.
- 26.РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.9 зв.
27. Б.Сегал “Чи потрібна нам єврейська армія?”// Naie Zait. - 1918. - № 8. Тут цит. за кн.: Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.237.
28. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.23.
29. Там само.
30. Там само. – Арк.23 зв.
31. Там само. – Арк.27.
32. Там само.
33. Українська Центральна Рада. – Том.2. – С.90-92. Закон про створення народного війська, ухвалений Малою Радою. 3 січня 1918 р.
34. Там само. – С.45. Протоколи засідань Генерального секретаріата. 18 грудня 1917 р.
35. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917-1918. – С.158.
36. Українська Центральна Рада. – Том.2. – С.102-104. Четвертий Універсал Української Центральної Ради. 11 січня 1918 р.
37. Гольдельман С.І. Жидівська національна автономія на Україні (1917-1920 рр.). – Мюнхен, 1963. – С.33.
38. Українська Центральна Рада. – Том.2. – С.99-101. Закон Центральної Ради про національно-персональну автономію. 9 січня 1918 р.
39. ЦДАВОВ України. – Ф.1854. – Оп.1. – Спр.5 – Арк.14. Лист товариша Генерального секретаря

єврейських справ до Генерального секретарства єврейських справ. 8 січня 1918 р.

40. Там само. – Арк.16. Лист товариша Народного міністра єврейських справ вільному козаку М.Мильштейнову. 12 січня 1918 р.

41. Там само. – Спр.2. – Арк.4. Повідомлення Комісії по охороні порядку на Україні Генеральному секретареві єврейських справ. 12 січня 1918 р.

42. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918. - С.93.

43. Там само.

44. Там само. – С.120.

45. ЦДАГОУ. – Ф.41. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.3. Телеграма виконкома СЄВ КВО на адресу ЦК ОЄСРП. 15 січня 1918 р.

46. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.12. Тези пам'яті голови ЦК Й.Гоголя.

47. Українська Центральна Рада. – Том.2. – С.116. Матеріали і документи Дев'ятої сесії Центральної Ради. 19 січня 1918 р.

48. Там само. – С.117. Матеріали і документи Дев'ятої сесії Центральної Ради. 20 січня 1918 р.

49. ЦГАГОУ. – Ф.41. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.3. Телеграма Тимчасового ЦК Всеросійського СЄВ на адресу ЦК ОЄСРП з повідомленням про скликання 20 січня 1918 р. в Києві Першого Всеросійського з'їзда євреїв-воїнів. 10 січня 1918 р.

50. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.12-12 зв. Тези пам'яті голови ЦК Й.Гоголя.

51. Кровавые события в Киеве с 15 по 28 января 1918 года (История январской революции). – Киев, 1918.

52. Там же.

53. Українська Центральна Рада. – Том.2. – С.122.
Матеріали і документи Дев'ятої сесії Центральної Ради.
23 січня 1918 р.

54. Там само.

55. Там само.

56. Там само.

57. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.12.

58. Там само. - Арк.9 зв.-12, 29 зв- 33 зв.
І.Клейнер у книзі “Владімір (Зеєв) Жаботинський і українське питання (Київ-Торонто-Едмонтон, 1995. – С.164), посилаючись на працю А.Черіковера (с.74-78) та книгу Рафеса М. “Ойфн швел фун дер контрреволюці (“На порозі контрреволюції”) (с.93), стверджує, що “Тоголь та кілька інших євреїв були забиті в приміщенні військової комендатури, куди вони прийшли просити військову владу захистити єврейське населення від погрому”. Автори не знайшли якихось документальних підтверджень цій версії, а тому подають власне бачення цієї трагічної події, базуючись на архівних документах та свідченнях бувших близькими до голови СЄВ КВО людей.

Так само не є точною висловлена в книзі шановного І.Клейнера теза про те, що саме на знак протесту проти вбивства голови СЄВ КВО та інших антиєврейських акцій пішов у відставку М.Зільберфарб (с.164). Авторам вдалося відшукати в архіві оригінал заяви з проханням про відставку Міністра з єврейських справ від 16 січня 1918 р. З документу ясно видно, що безпосереднім приводом відставки М.Зільберфарба став арешт групи українських соціал-демократів, проведений цього дня в приміщенні Центральної Ради комендантом міста М.Ковенком. Див.: ЦДАВОВ України. – Ф.1854. –

Оп.1. – Спр.2. – Арк.5. Вповні можливо, дещо політизована версія відставки з'явилася завдяки пізнішим заявам самого М.Зільберфарба. Так чи інакше, проте й після його відставки посада Міністра з єврейських справ не залишилася вакантною, її обіймав представник ОЄСРП І.Хургін.

59. РДАСП. – Ф.273. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.19-20. Звіт Тимчасового центрального комітету Всеросійського союзу євреїв-воїнів.

60. Там само. – Спр.1. – Арк.55-58. Резолюції Другої Всеросійської конференції союзів євреїв-воїнів. 6-10 травня 1918 р. Слід відзначити, що в резолюції конференції по доповідях Олександровича і Брамса про самооборону вказувалося на те, що “урядові органи повсемісно перешкоджають створенню єврейської позапартійної самооборони” й наголошувалося на тому, що це “робить владу непрямим учасником триваючих погромів”.

61. Документи по истории и культуре евреев в архивах Москвы. Путеводитель. - С.293.

Висновки

1. Ще на початку 1917 р. відомий сіоніст Й.Шехтман пророкував тривале протистояння в Україні “двох впливів”: централістського, очолюваного російською державністю і великоросійською культурою, і центробіжного, національно-українського, прагнучого до максимальної осібності України, гегемонії української культурної стихії”. Він також попереджав про досить

складну роль єврейства в цьому “спорі слов’ян”, проте й висловлював надію на те, що українське єврейство, маючи власні національні інтереси і культуру, зможе вести тут цілком самостійну політику. Див.: Шехтман Й. Евреи и украинцы. – Одеса, 1917.

ДОКУМЕНТИ

Пояснення до археографічної публікації

Представлені документи зберігаються в Російському державному архіві соціально-політичної історії (Росія, м.Москва), Центральному державному архіві вищих органів влади України (м.Київ), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (м.Київ). В праці також подані деякі матеріали, опубліковані в книгах, газетах. Ряд документів Архіву Союзу євреїв-воїнів, Архіву Міністерства єврейських справ (1917-1918) взято з книги: Чериковер А. "Антисемитизм и погромы на Украине, 1917-1918 гг." (Берлин, 1923). Подані наприкінці кожного з таких документів посилання на конкретні сторінки стосуються вишевказаної книги (наприклад: Архив Союза евреев-воинов. – С.240-241, - тобто: документи, опубліковані в книзі А.Чериковера на с.240-241).

Стиль і мова документів збережені без змін. Випадання окремих слів, інші докуметальні дефекти заповнені адекватними до змісту текстів реконструктивними вставками, взятими в квадратні дужки. Окремі скорочення в текстах документів позначені трьома крапками, так само взятими в квадратні дужки.

Описки, помилки в орфографії та пунктуації виправлено без застережень.

№1

Статут міжпартійної військової організації “Союз євреїв-воїнів Київської військової округи”. м.Київ, не пізніше 5 вересня 1917 р.*м.Київ**без дати*

Устав междупартийной военной организации под названием «Союз евреев-воинов Киевского Военного округа»

Цели Союза:

1. а) Объединение евреев-воинов Киевского военного округа вокруг лозунга: “свободное развитие еврейского народа в свободной России”, б) закрепление и расширение завоеваний революции; в) пропаганда демократическо-республиканских идей; г) широкое участие в национально-политической жизни еврейского народа; д) поднятие и развитие национально-культурного уровня еврейского воина; е) регистрация и учет евреев-воинов Российской армии; ж) оказание материальной и юридической помощи воинам и семьям их.

2. Для достижения этой цели Союз: а) издает и распространяет соответствующую литературу; б) устраивает чтения, спектакли, концерты, собеседования на темы политические, общественные, национальные и т.д.; в) создает клуб для своих членов и сочувствующих гостей.

Состав Союза:

1. Действительными членами Союза могут быть: а) все евреи воины без различия чина и пола, как

находящиеся на действительной службе, так и отставные; б) сестры милосердия.

Прим[ечание]е. Лица, уличенные в поступках и деяниях, порочащих честь гражданина и воина, не могут быть членами Союза.

2. Членами-соревнователями могут быть и не военные лица, оказавшие Союзу услуги и содействие материальное и моральное.

3. Лица, оказавшие Союзу и еврейскому народу особенно ценные услуги, могут быть избираемы в почетные члены.

Прим[ечание]. Почетными членами и членами-соревнователями могут быть и не евреи.

4. Зачисление в действительные члены и члены-соревнователи производится Комитетом Союза, почетные члены избираются Общим собранием.

5. Членам Союза выдаются членские билеты за подписью Председателя и Секретаря и за печатью Союза.

6. Союз имеет печать, знамя, знак, а члены Комитета и особую повязку.

Уплата членского взноса для каждого из членов Союза обязательна.

Организация Союза:

1. Все дела ведаются Общим собранием членов Союза, созываемом не менее 1 раза в 3 месяца.

2. Кроме очередных Общих, собрания могут быть созываемы внеочередные и экстренные по постановлениям Комитета, ревизионной Комиссии или по письменному мотивированному заявлению 20 членов Союза.

3. Общие собрания считаются состоявшимися при наличии на собрании не менее 1/3 всех членов Союза. Если, за неприбытием законного числа членов, Общее собрание не состоялось, оно опять созывается через 1 неделю, и считается состоявшимся при всяком числе явившихся.

4. Дела на Общих собраниях решаются простым большинством голосов; вопросы же об изменении Устава, об исключении из числа членов Союза, о ликвидации Союза, об избрании в почетные члены, а также и все вообще важные дела, по постановлению самого общего Собрания, решаются 2/3 голосов присутствовавших при голосовании.

Прим[ечани]е. На общих собраниях, рассматривающих 3-х месячный отчет, председательствуют лица, не входящие в состав членов Комитета.

Управление делами Союза:

1. Делами Союза управляет Комитет из 22 членов и 3 кандидатов Союза (14 из числа членов Киевского гарнизона и 8 из иногородних), избираемых Общим собранием.

2. Комитет из своей среды избирает Президиум, состоящий из Председателя, 2-х его товарищей, 2-х секретарей и казначея. Комитет избирается на 3 м[еся]ца.

3. Члены К[омите]та могут быть устранены от исполнения своих обязанностей только Общим собранием. Член Комитета о добровольном выходе своем из состава Комитета подает о том Президиуму письменное заявление – желательно мотивированное. Выбывший член К[омите]та заменяется кандидатом в

порядке получения им большинства избирательных голосов.

4. Заседание Комитета считается состоявшимся при наличии на нем больше 1/4 его членов; дела решаются простым большинством голосов.

5. Наиболее мелкие дела, по постановлению Комитета, могут быть решаемы Президиумом.

6. Комитет собирается не менее 1 раза в неделю; Президиум собирается не менее 2 раз в неделю.

7. Постановления Президиума подлежат утверждению Комитета. В экстренных случаях постановления Президиума приводятся в исполнение до санкционирования их Комитетом.

8. На заседаниях Комитета и Президиума ведется журнал за подписью Председателя и Секретаря.

Заведованием прихода и расхода сумм ведает Комитет. Он же ответственен за все суммы и имущество Союза, за исключением случаев, являющихся следствием преступления отдельных членов Комитета.

9. Все поступающие суммы вносятся казначею, который в тот же день обязан их внести на текущий счет Союза в определенное кредитное учреждение. Для повседневных расходов у казначея на руках не должно быть одновременно более 100 рублей.

10. Председателям Комиссий выдаются авансы на расходы под отчет.

11. Все выдачи могут быть производимы казначеем только по ордерам Союза, за печатью Союза и за подписью председателя, или товарища председателя и секретаря.

12. Президиум составляет ежемесячный отчет, утверждаемый Комитетом. Ко всякому очередному

Общему собранию должен быть представлен на утверждение 3-х месячный отчет.

Комиссии Союза:

13. При Союзе существуют Комиссии:
1) ревизионная, 2) агитационно-просветительная,
3) издательская, 4) финансовая, 5) юридическая,
6) клубная, 7) театральная, 8) издательская.

Членами Комиссий могут быть и не члены Комитета. Комиссиям принадлежит право ротации сведущих лиц из членов Союза.

14. Ревизионная К[оми]ссия состоит из 3-х членов, избираемых Общим собранием на 4 м[еся]ца.

Ревизионная К[оми]ссия делает периодические и внезапные проверки сумм и счетоводства и о найденных дефектах докладывает Комитету и Общему собранию. В случаях важных упущений К[оми]ссия собирает экстренные Общие собрания.

Члены ревизионной К[оми]ссии не могут быть членами Комитета и финансовой Комиссии.

15. Председателями Комиссий могут быть только члены Комитета, ответственные перед Комитетом и Общим собранием за всю деятельность К[оми]ссии.

Прим[ечани]е. Каждая К[оми]ссия 1 раз в 2 недели дает отчет о своей деятельности К[оми]тету.

16. Новые К[оми]ссии образуются К[оми]тетом и утверждаются Общим собранием. До утверждения К[оми]ссии Общим собранием она считается временной.

Средства Союза

17. Изысканием средств занимается финансовая К[оми]ссия. Казначей обязательный член финансовой К[оми]ссии.

18. Средства Союза образуются из а) членских взносов; б) прибыли от лекций, спектаклей, концертов, гуляний, изданий и т.д.; в) добровольных пожертвований и др. непредвиденных поступлений.

19. Членский взнос для гг.офицеров и классных чиновников – 3 рубля в год, для солдат – 50 коп.

Ликвидация Союза:

20. Ликвидация Союза может быть произведена по постановлению не менее 2/3 наявных членов Общего собрания.

21. Общему собранию надлежит решить, как поступить с имуществом Союза.

*РДАСПИ. – Ф.273, оп.1, спр.17, арк.4-6 зв.
Копія, рукопис.*

№ 2

Про роботу Першої Всеросійської конференції Союзів євреїв-воїнів. м.Київ, 10-15 жовтня 1917 р.

м. Київ

10-15 жовтня 1917 р.

10-15 октября в г.Киеве состоялась конференция представителей Союзов евреев-воинов, созванная

Исполнительным комитетом Союза евреев-воинов Киевского военного округа. Конференция должна была сыграть весьма крупную роль в жизни молодых Союзов.

Идея сплотить все распыленные еврейские силы в армии возникла одновременно и самостоятельно в разных местах фронта и тыла. Начиная с марта, почти всюду организуются Союзы евреев-воинов, куда входят: солдаты, юнкера, офицеры, врачи, чиновники и сестры милосердия. До сих пор союзы действовали разрозненно и самостоятельно. Конференция же имела целью объединить все Союзы во Всероссийскую организацию и придать ее деятельности стройный организованный характер. На конференции были представлены даже такие отдаленные пункты, как Сызрань, Саратов, Нижний Новгород, ... армии и др.

Конференция открылась под председательством капитана английской службы *И.В. Трумпельдора* (Петроград), чиновника военного времени *Г.Л. Авербуха* (Одеса), вольноопред[еляющегося] *И.Я. Гоголя* (Киев). В день своего открытия Конференция обратилась с приветственными телеграммами ко Временному правительству, Центр[альному] Исп[олнительному] Комитету Сов[ета] С[олдатских], Р[абочих] и К[рестьянских] депутатов и к Центр[альной] Укр[аинской] Раде.

Затем были заслушаны доклады с мест и доклады об организации Всероссийского Союза евреев-воинов и устав (*Шраер*), о выборах в общину (*Гоголь*), в Учредительное собрание (*Фрейнкин*) и на Всероссийский еврейский съезд (*Кишиневский*).

Организационный комитет по созыву Всероссийского евр[ейского] съезда делегировал трех

своих представителей на конференцию для разработки совместно с комиссией конференции плана и техники выборов от евреев-воинов фронта и тыла на этот съезд.

Единодушное настроение вызвал доклад о погромной волне (*Ниренберг*), которая катится в настоящий момент по всей России, принимая постоянно антисемитский характер. В резолюции разработан план организации Всероссийской еврейской самообороны, в ряды которой вступают действенные силы еврейского народа и сочувствующие евреям христиане. Инициативу организации ее берет на себя Союз евреев-воинов.

План и устав организации самообороны представлен на утверждение Временному правительству.

Конференция обратила внимание Вр[еменного] правительства и Центр[ального] Исполнительного Комитета на необходимость включения в наказ делегата на Парижскую конференцию Скобелеву, параллельно с требованием свободной эмиграции во все страны, также и пункта Стокгольмского Манифеста о решении проблемы еврейства.

Чтобы вполне выявить волю еврейского воинства, Конференция сочла необходимым созыв Всероссийского еврейского военного съезда в том же городе, где состоится Всероссийский еврейский съезд.

Для проведения в жизнь намеченных конференцией сложных разнообразных задач был избран Временный Центральный комитет Всероссийского Союза евреев-воинов из следующих лиц: И.Я.Гоголь (Киев), Х.В.Фрейнкин (Киев), Г.Л.Авербух (Одесса), О.И.Шильман (Чернигов) и Х.М.Шнирельман (Сызрань).

Этот Комитет должен пополниться 2-мя представителями от Киева и по одному от Петрограда,

Одессы, Нижнего Новгорода, Елизаветграда, а также от армейских и корпусных организаций фронта.

Представителем евреев-воинов при Военном Министерстве избран на должность комиссара капитан английской службы И.В. Трумпельдор.

Голос еврея-воина. – 1918. – 6 января.

№ 3

З протоколу засідання Першої Всеросійської конференції Союзів євреїв-воїнів. м.Київ, 10-15 жовтня 1917 р.

м.Київ

12 жовтня 1917 р.

Заседание 12 октября 1917 г. Председательствует *Й. Трумпельдор.*

Слово предоставляется докладчику по вопросу о погромах, *Ниренбергу*: В России в настоящее время господствует толпа, в которой 80% “мартовских” социалистов, - людей, которые до мартовского переворота, быть может, спокойно истязали бы еврейское население. Быстро развивающийся в настоящее время антисемитизм есть психоз толпы и исходит он из таких сфер, откуда этого ожидать нельзя было. Те меры, которые принимаются в этом направлении органами российской революционной демократии, никаких реальных результатов не дают.

Власть бессильна и никаких гарантий в защите еврейских прав и жизни дать не может. Центральная Рада в борьбе с погромами бессильна. Красная гвардия не гарантирует действительной защиты, ибо и в Красной гвардии развивается антисемитизм. Необходимо реагировать на покушения к попранию нашей национальной чести. 1905-й год нас научил. Евреи-воины оставить фронт не могут, национализировать еврейское войско невозможно. Необходима организация еврейской самообороны в самых широких размерах, самообороны обученной, организованной и внушающей к себе серьезное отношение. Мобилизоваться необходимо для защиты национальной чести. Действия самообороны необходимо координировать с действиями революционной демократии. Инициативу организации еврейской самообороны должны взять на себя отделения СЕВ (Союза евреев-воинов), необходимо обратиться ко Временному правительству с протестом по поводу погромов и указанием на необходимость еврейской самообороны.

Познанский: Фруг, национальный поэт, говорил: “Радость каплей, горе чашей, это доля жизни нашей”. И такова вся жизнь еврейского народа. Погромы старого времени с теперешними сравнить нельзя. Погромы революционного периода ужасны, а отношение к ним части христианского населения индифферентно. Революционная демократия бессильна. Гидра контрреволюции поднимает свою голову. Необходима легализованная, могучая, передвижная, как армия, еврейская самооборона.

Спектор: Поводом к возникновению погромов, главным образом, служит продовольственный вопрос. В отношении продовольственного вопроса необходимые меры принимаются, и вопрос этот большей частью технически невозможно разрешить. Но равным образом погромы начинаются, когда толпа перепьется. Необходимо требовать уничтожение спирта, иначе борьба с погромами будет весьма затруднена.

Трумфельдор: Погромное настроение пустило глубокие корни в христианском населении. Даже дети, и те, наслушавшись погромных речей родителей, иногда делают попытку к устройству погромов. Действия еврейской самообороны должны быть вполне согласованны с действиями всей революционной демократии. Нечего бояться организации еврейской самообороны. Поднят вопрос о реорганизации армии по территориально-национальному принципу. СЕВ должен приветствовать эту мысль и всеми мерами содействовать пополнению национальной армии добровольным элементом.

Гоголь: Еврейство может вполне рассчитывать на создание в борьбе с погромами сознательной части армии, но организоваться еврейство должно. Нельзя предоставлять защиту своего народа другим.

Шильман: Изверившись в революции, темная масса может явиться оплотом контрреволюции, и первой ласточкой контрреволюции будут еврейские погромы. Не только еврейство заинтересовано в недопущении погромов, но и революционная Россия, боящаяся

контрреволюции, допустить их не желает, и если организованное еврейство выступит с инициативой по вопросу о защите своей национальной чести и борьбы с контрреволюцией, то оно встретит самую серьезную поддержку со стороны передовых революционных элементов. Конференция должна обратиться к органам революционной демократии с предложением об образовании боевых дружин не только для борьбы с погромами, но и со всякими выступлениями контрреволюции.

Кишиневский: Нас били, бьют и будут бить. Так было и так будет, и помочь этому очень трудно. Раньше всего нужно полагаться на самого себя. Еврейская самооборона должна быть и должна действовать в контакте с революционной демократией. Специалисты-евреи окружной комиссии должны руководить действиями еврейской самообороны, во всем округе и направлять ее куда потребуется.

Принята след[ующая] резолюция по вопросу о погромах: Заслушав доклад и прения по вопросу о погромном течении, конференция решает организовать еврейскую самооборону для борьбы с усиливающейся погромной волной и поручает комиссии выработку специального устава еврейской самообороны.

Из архива Союза евреев-воинов. – С.225-227.

**Протокол засідання Генерального секретаріату.
м.Київ, 18 жовтня 1917 р.**

м.Київ

18 жовтня 1917 р.

[...] З пропозиції секретаря міжнаціональних справ обговорено і ухвалено відозву до свідомого українського громадянства в справі єврейських погромів. Пропоновано Секретарству внутрішніх справ: 1) видати циркуляр до губерніальних комісарів з наказом ужити найрішучих заходів проти єврейських погромів, маючи на увазі і політичний бік справи; 2) в'яснити, де і які військові частини маються зараз в розпорядженні комісарів, як їми зручніше скористуватися на випадок розрухів і погромів і порозумітися в справі кращої військової охорони краю з головнокомандуючим Юго-Западного фронту Володченком; 3) звестися негайно з Київським губерніальним комісаром для вжиття найрішучих заходів для припинення погрому в м.Погребищі, в'яснення і притягнення до суду винних [...]

В.Винниченко, М.Савченко-Більський, І.Тешенко,
М.Зільберфарб, О.Шульгін, В.Мазуренко, М.Міцкевич,
І.Мірний.

ЦДАВОВ України. – Ф.1063, оп.3, стр.1, арк.44-44 зв.

Оригінал.

*Опубліковано в кн...: Українська Центральна Рада.
Документи і матеріали. Т.1. – К., 1996. – С.354-355.*

№5

Відозва Генерального секретаря міжнаціональних справ до свідомого громадянства України. м.Київ, 18 жовтня 1917 р.

м.Київ

18 жовтня 1917 р.

Сумні звістки надходять з різних частин України: крім звичайних грабіжок, пожеж та іншого, помічаються наміри утворити єврейські погроми та грабувати єврейське майно. Злочинні агітатори, користуючись темрявою народу, хочуть розпалити почуття національної ненависті, яке умілою рукою сіяли слуги царського ладу. І Генеральний секретаріат, що має карати злочинців-грабіжників, не зможе сам запобігти цьому лихові, коли всі свідомі українці, в першу чергу, а разом і досвідчені громадяни з інших національностей України не будуть одноставно боротися з погромами і цією злочинною агітацією.

Нехай знає і пам'ятає кожний українець: справою честі нашого народу є захищати права, життя і добробут усіх народів, що живуть на Україні. Нас гнітили, але ми гнітити не повинні нікого, бо знаємо, як тяжко жити в ярмі.

Але кожний українець повинен розуміти і те, що справа нашого вільного життя ще надто хистка. Нам потрібні великі сили і матеріальні і духовні. Допускаючи розвиток національної ненависті – єврейські погроми, ми тим самим одвернем од себе цілий народ. Ми накладаємо темну пляму на совість нашу, зробимо наш народ в очах цілого світу негідним до вільного життя.

Відроджена Україна не повинна знати погромів. Це справа нашої національної честі. І тому всі свідомі українці повинні зі всією енергією допомогти Секретаріатові і місцевій адміністрації в боротьбі їх з тим прокляттям старого ладу.

Генеральний секретар справ національних
О.Шульгін.

ЦДАВОВ України. – Ф.1063, оп.3, спр.1, арк.45.

Копія.

Опубліковано в кн.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т.1. – К., 1996. – С.354.

№6

Протокол 6-го засідання Єврейської Національної Ради. м.Київ, 18 листопада 1917 р.

м.Київ

18 листопада 1917 р.

Обсуждается вопрос о евреях-солдатах:

Представитель Союза евреев-воинов, *Й.Гоголь*, сообщает о безвыходном положении еврейских солдат, систематически выталкиваемых из украинизированных воинских частей. Хуже всего положение еврейских юнкеров. Ехать на Дон для них невозможно, так как это означало бы дать себя использовать для нежелательных политических целей. «Ехать вглубь России – нецелесообразно, так как великорусские воинские части, которые сами стремятся национализироваться, не

примут их в качестве офицеров. Выхода не видно. Движение носит стихийный характер, и бороться с ним путем распоряжений и приказов невозможно.

Оратор переходит к вопросу о погромах. «Общие воинские части, - говорит он, - посылаемые для подавления погромов, являются ненадежной защитой; для этого должны быть использованы евреи-солдаты».

Представители партий, входящих в National-Rat, высказываются против предложения Союза евреев-воинов:

Вайсенблюм (Бунд): ... «Создание особых еврейских воинских отрядов, как средство от погромов, совершенно бесполезно и даже вредно. Во время демобилизации еврейские отряды все равно не смогут удержать погромную толпу, а из тех солдат-евреев, которые возьмут на себя эту задачу, может образоваться еврейская солдатская аристократия».

Корнгольд (Поалей-Цион): ... «Солдаты-евреи, которые будут организованы со специальной целью охраны порядка, еще могут провоцировать погромы. Положиться на общие части тоже нельзя, нужно поэтому образовать отряды с большинством из евреев-солдат, но команда в этих отрядах должна принадлежать не евреям»

Душкан (Бунд): ... «Выступление евреев-солдат опасно. Могут произойти столкновения».

Гоголь: «Ввиду украинизации должны быть сформированы еврейские отряды для борьбы с

погромами. Этого определенно требуют даже солдаты с фронта».

Хургин (представитель еврейского Генерального секретариата): «В отношении погромов все предложения являются паллиативом, а худшим из паллиативов является выделение особых еврейских отрядов. Вообще трудно отделить еврейские погромы от нееврейских. Необходимо образовать гражданские дружины, ибо солдаты против солдат вообще не пойдут. Мы можем использовать для этой цели институт «Вільного козацтва».

Дубинский (Volkspartei) вносит следующую резолюцию, которая принимается:

Выслушав доклад представителя Союза евреев-воинов об украинизации воинских частей, а также о необходимости организовать охрану против еврейских погромов, National-Rat, постановляет:

I. Еврейская демократия должна бороться против того, чтобы армия на Украине организовывалась по национальному принципу, и требовать от Украинской Рады, чтобы строго соблюдался принцип территориального строительства армии.

II. Украинский генеральный секретарь по войсковым делам должен издать специальный приказ о том, что недопустимы никакие попытки исключения каких бы то ни было украинских граждан из украинской армии и возбуждение солдат-украинцев против солдат неукраинцев.

III. Создание особых еврейских воинских отрядов в целях защиты еврейского населения National-Rat

находить вредным, как с политической стороны, так и с практической.

В целях скорейшей организации охраны еврейского населения Еврейский генеральный секретариат должен образовать особую Комиссию, которая выработает нужные меры и предоставит в National-Rat об этом доклад. Еврейский генеральный секретариат должен взять на себя инициативу создания Комиссии из представителей National-Rata, Союза евреев-воинов и других еврейских солдатских организаций, с целью регулировать взаимоотношения между евреями солдатами и не евреями на Украине.

Архив National-Rat(Київ). – С.230-232.

№7

Лист Генерального секретарства єврейських справ до Генерального секретарства військових справ з проханням надіслати представника для роботи в Комісії у справах євреїв-воїнів. м.Київ, 21 листопада 1917 р.

м.Київ

21 листопада 1917 р.

Генеральному секретареві військових справ

Останнім часом до Генерального секретарства єврейських справ звертаються представники єврейських військових організацій з приводу становища єврейських солдат і офіцерів, а також юнкерів, в зв'язку з українізацією військових частин.

Генеральне секретарство єврейських справ вважає необхідним організувати при собі Комісію, яка має вирішувати зазначене питання, і прохає Вашого розпорядження командирувати представників Військового Генерального Комітету в цю Комісію, перше засідання якої відбудеться в четверг 23 листопада в помешканні секретарства (Хрещатик, 38, кім.23) і 2 год.

Генеральний секретар єврейських справ - підпис
Управитель ділами - підпис

*ЦДАВОВ України. – Ф.1854. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.5.
Оригінал, машинопис*

№ 8

**Інформація про засідання Малої Ради. м.Київ,
28 листопада 1917 р.**

м.Київ

28 листопада 1917 р.

В Малой Раде (вечернее заседание от 28 ноября).

Погромы на Украине

Г.Шехтман, от имени фракции сионистов, вносит запрос Генеральному секретариату о массовых погромах на Украине: «Несмотря на двукратные обращения Г[енерального] секретариата, - говорится в этом запросе, - населению Украины с призывом прекратить позорящие революцию и свободную Украину погромные

эксцессы, - погромная война на Украине не только не спала, но все ширится и растет, угрожая полной анархией и разорением городам и местечкам Украины... Из целого ряда пунктов Подольской, Волынской и Киевской губ. ежедневно получают от еврейского населения телеграммы о начавшихся или готовящихся погромах. Горят города, разграбляются лавки, уничтожается домашний скарб. Беззащитное еврейское население отдано на поток и разграбление погромных банд. Местные власти бессильны. Охраны нет никакой. Ужас положения усугубляется тем, что все здоровое взрослое мужское еврейское население – в рядах армии; отпора громилам дать некому. Поэтому еврей-воины просят, чтобы им разрешено было организоваться в специальные дружины для защиты и охраны еврейского населения от погромов. Дружины эти будут находиться в распоряжении Генерального секретариата).

Интерпелянты запрашивают Генеральный секретариат:

1) Какие реальные меры приняты к немедленному прекращению погромов?

2) Не находит ли возможным Генеральный секретариат разрешить евреям-воинам организовать специальные дружины для охраны еврейского населения?

Генеральный секретарь по войсковым делам *С.Петлюра* дает свои пояснения:

«Погромы, - говорит он, - падают на прифронтовую полосу, где чрезвычайно много всякого рода запасных воинских частей. Эти части и творят

погромы. В тылу так много этих запасных частей, что они даже не отвечают требованиям фронта. Разгрузка тыла от праздных запасных частей - встречает много препятствий чисто бюрократического характера. Но реформа эта вскоре будет произведена. Вскоре же секретариат будет иметь достаточное количество своей военной силы, при помощи которой можно будет решительно бороться с анархией.

Что касается формирования особых дружин из евреев-воинов, - то, по мнению Петлюры, к осуществлению этой меры препятствий не встретится.

К.Рафес (Бунд), ездивший на днях в Умань, рассказывает о тех событиях, которые предшествовали Уманскому погрому.

Героями погрома явились большевики. В Умани буйствовал большевистский полк, который недавно прибыл в город с фронта. По мнению оратора, Уманский погром можно было предугадать и предотвратить, но этого - сделано не было.

Переходя к запросу, Рафес говорит: «Мы, фракция Бунда, горячо поддерживаем первую часть запроса о принятии мер к предотвращению погромов. Но мы категорически протестуем против второй части запроса. Охрана еврейского населения не должна строиться по принципу еврейской самообороны. Еврейское население должно быть охраняемо общими органами власти Украины (председатель Рады, в знак своего согласия с оратором, утвердительно кивает несколько раз головой) и ответственность за это должна быть возложена на Генеральный секретариат (председатель Рады ищет глазами Генерального секретаря В.К.Винниченко и

долго в упор смотрит на него). Армия должна быть общей, если она строится по принципу территориальности. Создание национальных воинских частей будет способствовать лишь разжиганию национальных страстей, и поведет к закреплению прежнего еврейского бесправия, начатки которого как будто видны уже теперь, когда в украинизированные школы прапорщиков не принимают евреев и из украинизированных частей их исключают».

Далее, говоря о разжигании национальных страстей, оратор видит таковое в деятельности Белоцерковского «Вільного козацтва». Вообще, принцип организации «Вільного козацтва» представляется оратору довольно туманными.

Юдин (Еврейская народная партия) заявляет, что предложенное сионистами формирование отдельных еврейских воинских частей – отвергнуто Еврейским Национальным советом. Евреи, как и другие национальности, должны входить в состав общей армии и защищать все население.

Шац (Объединенная еврейская социалистическая рабочая партия) поддерживает первую часть и отрицая вторую заявляет, что погромы на Украине зачастую вызываются полным бездействием местных властей.

Севрук (укр.с-р) находит, что очевидно, несмотря на слухи о погромах, идущие уже давно - ни председатель Генерального секретариата Винниченко, ни Генеральный секретарь по войсковым делам Петлюра

- не приняли тех мер, которые должны были быть приняты.

Шехтман выступает вторично, отвечая Рафесу, который предлагаемое сионистами формирование специальных еврейских дружин назвал «деланьем карьеры на погромах».

Председатель Рады *М.С.Грушевский* предлагает прервать временно прения по запросу сионистов [...]

Киевлянин. – 1917. – 30 ноября.

№ 9

Лист мешканців м.Ротмистровка (Київська губернія) до Секретарства єврейських справ з протестом проти виключення євреїв зі складу “Вільного козацтва”. 2 грудня 1917 р.

*м. Ротмистровка,
Київська губернія*

2 грудня 1917 р.

Мы, жители Ротмистровки, заслушав на общем собрании в субботу, 2-го декабря 1917 г., сообщение Ермака, Дубинского и Дрона о том, что организовавшееся Ротмистровское “Вільне козацтво” исключило из своей среды всех своих членов-евреев, обсудили этот вопрос и пришли к следующему заключению:

1) Исключение из среды местного “Вільного козацтва” уже записавшихся в него евреев носит откровенно антисемитский характер, указывает на антисемитские настроения организаторов и противоречит Третьому Универсалу и всему отношению Центральной Рады к национальному вопросу.

2) Организация специально еврейского “Вільного козацтва” для защиты местных жителей, их жизни и имущества от эксцессов, которые, к прискорбию, происходит у нас в городе, - нецелесообразно, так как это может вызвать национальные трения и обострить взаимоотношения.

Мы единогласно постановили командировать граждан Йосифа Котлярского и Йосифа Дрона к Генеральному секретарю по еврейским делам со следующим наказом:

1) Энергично протестовать против того, что евреев изолируют при организации “Вільного козацтва” и других организаций охраны, и требовать, чтобы Еврейский секретариат принял срочные и самые энергичные меры к тому, чтобы вопрос был разрешен в благополучном смысле.

2) Требовать, чтобы Генеральный секретариат Украины командировал своего члена, который на месте произвел бы дознание о происшедшем конфликте и постарался бы его уладить.

192 подписи

Архив Министерства по еврейским делам, 1917-1918. – С.243.

2. Прохати Шкільний відділ Генерального секретаріату військових справ організувати курси української мови для євреїв-юнкерів, які лишаються в українізованих військових шolah у Києві.

3. Видати пояснення з приводу резолюції 1 юнкерської школи, яка йде проти декретів Центральної влади.

4. Євреї-юнкери шкіл інженерних і артилерійських лишаються в цих школах. Євреї-юнкери других шкіл мають право переводитися в другі школи в Києві.

5. Генеральне секретарство єврейських справ має своїх комісарів у військових комісаріатах УНР, які мають своєю метою допомогти Комісарам секретарства військових справ по справах євреїв-воїнів.

6. Побажання видати пояснення, що під громадянами України треба розуміти тих осіб, які є постійними мешканцями України.

7. Зачислити усіх офіцерів-євреїв, мешканців України, які чекають на призначення на посади в УНР, в резерв чинів КВО.

Підписи

*ЦДАВОВ України. - Ф.1854. - Оп.1. - Спр.5. - Арк.8.
Оригінал, машинопис.*

№ 11

Резолюція загальних зборів євреїв-воїнів 12-ї піхотної дивізії з приводу українзації армії, позиції євреїв-воїнів у війні РСФРР проти УНР. м. Новоселиця. 7 грудня 1917 р.

м. Новоселиця

7 грудня 1917 р.

Всесторонне обговоривши питання про українізацію дивізії, загальне зібрання постановило:

1) Ми, євреї, які терпимо від гніту самодержав'я більше всіх націй в Росії, позбавлені громадянської і національної свободи, ми йдемо в перших рядах революційної демократії і боремося за громадянське і національне рівноправ'я всіх націй, в тому числі і єврейської, пам'ятаючи, що від успіху і зміцнення революції залежить наша громадянська і національна свобода. Ми високо тримаємо червоний прапорець, на якому начертано братство і рівність народів, національне самоопределение і федеративна республіка. Ми вітаємо братський український народ в його національно-визвольному русі; ми вітаємо Центральну Раду, проголосившу національно-особливу автономію для всіх національних меншин, що живуть на Україні.

Але приймаючи до уваги, що українізація фронту не є заходом зміцнення революції, а навпаки – повний розрив з російською демократією, яка

стремится к скорейшему демократическому миру, а также принимая во внимание продовольственный кризис в городах и в армии, в связи с полным расстройством железных дорог, т.к. украинизация армии вызовет усиленную переброску войск, которая еще больше расстроит транспорт, усилит продовольственный кризис и экономическую разруху, что вызовет большую анархию в стране, - мы, еврей-солдаты, находим, что мера украинизации фронта есть мера, противоречащая интересам революции и несвоевременна по техническим соображениям.

2) В случае, если части дивизии будут украинизироваться, еврей-солдаты, жители Украины, обязаны остаться в своих частях, напоминая, что ни в какую братоубийственную, гражданскую войну, противоречащую интересам революции, не вступят.

3) Мы, еврей окопные солдаты, читая ежедневно с тревогой в сердце о еврейских погромах, требуем, как от Центральной Рады, так и центральной Российской власти, решительных мер в борьбе с еврейскими погромами.

Вместе с тем мы требуем организовать из тыловых частей дружин из солдат-евреев и других наций, сочувствующих идее обороны беззащитных еврейских масс от погромов. Эти дружины должны быть вооружены и находится в постоянном распоряжении Генерального секретариата по еврейским делам на Украине, а в Центральной Раде – демократически

избранных общин, а затем Всероссийского еврейского съезда.

Председатель – подпись

Секретарь – подпись

Архив Союза евреев-воинов. – С.240-241.

№12

**Лист Генерального секретаря єврейських справ
начальнику штаба Київської військової округи. м.
Київ. 13 грудня 1917 р.**

м.Київ

13 грудня 1917 р.

На підставі згоди між Генеральним секретарством військових справ і Генеральним секретарством єврейських справ щодо призначення Генеральним секретарством єврейських справ особих комісарів по справах євреїв-воєнків повідомляю, що Авраам Давидович Лапідус призначається комісаром по справах євреїв-воєнків при КВО.

Генеральний секретар єврейських справ

ЦДАВОВ України. – Ф.1854. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.13.

Машинопис, копія

№13

Лист постраждалого від погрому в м.Овруч до Єврейської Національної Ради. 17 грудня 1917 р.*м. Овруч**17 грудня 1917 р.*

Товарищи, кровью и слезами ограбленных пишу я вам эти строки. Погромная волна, нахлынувшая сейчас на все места, где евреи составляют большинство населения, докатилась и до нас. В пятницу ночью на всех улицах началась стрельба. Никто, понятно, не мог выйти на улицу. Утром узнали, что под аккомпанемент выстрелов был произведен самый настоящий погром на старый русский манер. Разграблено свыше 60 еврейских лавок. Обратились в штаб (у нас стоит 265 полк), в караульную команду, но все караулы были заняты у лавок: одни грабили, а другие на улицах защищали погромщиков, стреляя в воздух и не давая их задерживать. Стрельба продолжалась с часу ночи до 8 часов утра. Товары были вывезены приехавшими на санях крестьянами окрестных деревень. Часового мастера Лейбу Векслера, оказавшего сопротивление, убили. Что не успели забрать, было уничтожено – «хорошо отомстили». Убытков свыше миллиона рублей (перед праздником навезли много товару). Разграблено добро – результат упорного еврейского труда десятков лет. Состоятельные превратились в бедняков и должны прибегнуть к посторонней помощи. Маленькие еврейские лавчонки, где находилось все состояние их владельцев, уничтожены. Настроение очень подавленное. Телеграфировали в Раду, в Искорость

(Коростень), Киев, Житомир, но помощь до сих пор не прибыла. Телеграфные провода были порваны. Организовалась самооборона из еврейских солдат, которая восстановила порядок и вместе с русскими солдатами целую ночь охраняла город и разгоняла крестьян, ездивших к воскресенью на зрелище. Теперь в город вошли казаки, и приняты соответствующие меры [...]

Даже в самый критический момент нашлись у нас, в Овруче, из числа солидных обывателей из Volkspartei те, которые утверждали, что опасно давать евреям оружие, но другого выхода нет... Горе было бы нам, если бы мы их послушали. Погромщики перешли бы из лавок в дома, покуда пришла бы помощь из Украины, ответ на телеграммы...

Спрашивается, где же наш National-Rat, который защищает наши национальные интересы на Украине?.. Что они себе думают, сидя у себя в кабинетах, в то время как еврейское население терпит грабежи и издевательства от банд дезертиров-погромщиков? Кто лучше может защитить отцов, матерей, братьев и сестер, чем Союз евреев-воинов? Правда, это задача не легкая, к которой надо подойти осторожно, но надо только быть хорошо организованным.

Мне припоминается первый митинг украинцев. Многие из присутствовавших ставили оратору-офицеру шовинистические требования об украинской военной самозащите. И он пламенно ответил: «Кончается ужасная война. Толпы людей будут отпущены по домам голодные, обозленные, они пройдут по Украине, - кто защитит наши «хаты», наше добро и имущество. Если не наши солдаты-хозяева, которым дорого наше добро?

Только они уберегут от разорения! А мы смотрели иронически на этого шовиниста. Мы заняты усовершенствованием мира, нам-де нужно вести классовую борьбу с буржуазией, кто бы она не была, бороться с Kol-Isroel-Politik. Мы, социалисты, утверждали, что нет наций, а есть массы. И как бывало говорили, что еврейская кровь смазывает колеса революции, так – погромы ведут к социализации капитала; погромы происходят ведь не только против евреев, но против богатых вообще. Если так, то почему же пострадали только еврейские лавки и даже мелкие лавчонки, хозяева коих стали теперь нищими, почему только еврейские портные, часовые мастера, у коих уничтожены машины, разграблены инструменты? Свобода ослепила нам глаза, притупила наши чувства. Рассеяны мы стали по разным партиям, заимствовали принципы, которые не имеют места, и одолело нас (библией) проклятие: куда не придете, будет поздно, и всюду вы будете последними. Мы рассуждаем и спорим, нужна ли нам организация евреев-воинов, может ли такая сила противостоять неорганизованным крестьянам, а еврейское добро грабится, разоряются еврейские местечки... И теперь не на кого положиться. Мы тащим камни для чужих построек, а о себе совершенно забываем!

На прошлой неделе приехал к нам делегат от Киевского Союза евреев-воинов, говорил о необходимости еврейской самообороны – военной самозащиты. Тогда мы, социалисты, разбили «выдумки» сионистов, мы должны идти совместно с ними (с не еврейскими партиями). Ах, если бы у нас была такая самооборона, какая сорганизовалась после погрома! Два

десятка вооруженных еврейских солдат сумели бы разогнать прибывших крестьян и удержать чернь, защитив еврейское добро, которое теперь пошло прахом. Но мы опоздали. Всего на несколько дней... И если бы мы ждали помощи от Рады, вместо того, чтобы организовать самооборону, погром продолжался бы еще, как это было в остальных местечках. Всего несколько дней. – А что делает в это время наш National-Rat?... На телеграммы не отвечают, сами тоже не организовали (помощи). Какую позицию он занимает? Это историческое преступление, которое будет записано кровью и слезами ограбленных. И пусть эта невинная кровь брызжет на платье тех, которые не ищут и не указывают пути, как остановить еврейские погромы. Дайте Совет. Подайте помощь!

Ограбленный еврейский портной из Овруча.

Архив Министерства по еврейским делам, 1917-1918. – С. 200-201, 233-234.

№ 14

Резолюція загальних зборів євреїв-воїнів Київського гарнізону про єврейську самооборону. м.Київ, 21 грудня 1917 р.

м. Київ

21 грудня 1917 р.

Принимая во внимание: 1) непрекращающиеся, а, наоборот, все более усиливающиеся погромы и насилия над еврейским населением;

2) беспомощность властей в борьбе с ними вследствие царящей на Украине анархии, и отсутствие планомерности этой борьбы; нерешительную политику Еврейского Секретариата в деле способствования проведению в жизнь постановления гарнизонного собрания евреев-воинов от 29-го октября сего года, об образовании еврейских воинских частей, - общее собрание евреев-воинов требует от Еврейского секретариата немедленной организации еврейских воинских отрядов и выработку совместно с Союзом евреев-воинов планомерного образа действий в решительной немедленной борьбе с погромами.

В случае неудовлетворения Еврейским секретариатом в течение трех дней настоящего требования, Союз евреев-воинов в лице его Исполнительного Комитета оставляет за собой свободу действий.

Председатель – подпись

Секретарь – подпись

Архив Союза евреев-воинов. – С.235.

№15

**Інструкція ЦК сіоністської організації в Росії
Військовій секції при районному комітеті в Києві про
підготовку до Всеросійського з'їзду євреїв-воїнів.
м.Петроград, 25 грудня 1917 р.**

м.Петроград

25 грудня 1917 р.

Центральный комитет

Петроград, 25 декабря 1917 г.

Сионистской организации
в России
Петроград, Загородный пр., 1
Телеф. 282-52
№428

г.Киев
Военной секции при
районном комитете

Уважаемые товарищи!

Вам, вероятно, известно, что числа 5 января должна состояться в Киеве Всероссийская конференция евреев-воинов. Мы придаем очень больше значение этой конференции, в особенности по вопросу об образовании сводных еврейских отрядов. Наша точка зрения та, что такие отряды должны быть образованы, и возможно скорее. Предписываем Вам напрячь все свои силы для организации сионистского большинства на конференции. Требуйте, чтобы на конференцию были допущены представители всех гарнизонов, которые еще не организованы в округе. В каком бы смысле этот вопрос не был решен, немедленно разошлите предписание во все гарнизонные сионистские ячейки, чтобы те устраивали гарнизонные собрания евреев-воинов и делегировали на эту конференцию представителей сионистов. Мы думаем, что если эти представители приедут, они де-факто будут допущены к участию в работе конференции. Необходимо сделать все, чтобы смотр нашим силам на конференции был блестящим. Параллельно с этим устраивайте всероссийскую конференцию воинов-сионистов.

На всероссийскую конференцию мы, вероятно, пришлем своего представителя. Немедленно телеграфируйте нам точный срок, на который они назначена.

Напоминаем, что работа и агитация на фронте за наш список на ВЕС чрезвычайно важна. Завтра высылаем Вам плакаты специально для фронта. В гарнизоны, где имеются сионистские городские комитеты, их не посылайте, т.к. туда посылает плакаты Реесорг Мерказа по ВЕСу.

Если можно старайтесь отложить Всероссийскую конференцию евреев-воинов на 20 января. Нельзя нам отвлекать в разгар выборной кампании силы на фронте.

Сообщите, думаете ли Вы собрать съезд сионистов-воинов Юго-Западного фронта? Где теперь Ривлин (Младший)?

Почему он ничего не пишет?

С приветом Сиона.

Подпись

Р.С. Если только местные условия позволяют, увлекательно было бы устройство союза воинов Вашего фронта или, по крайней мере отдельных армий Вашего фронта.

ЦДАГОУ. – Ф.41. – Оп.1. – Спр.237. – Арк.3-3зв.

Оригінал, рукопис

№ 16

Резолюція з'їзду євреїв-воїнів Південно-західної округи та КВО про єврейські погроми і заходи по боротьбі з ними. м.Київ, 30 грудня 1917 - 3 січня 1918 р.

м.Київ

поч. січня 1918 р.

На одном из последних заседаний конференции была принята следующая резолюция о еврейских погромах и о мерах борьбы с ними:

“Считая, что единственным средством борьбы со все возрастающей волной еврейских погромов является организованная еврейская военная сила, конференция находит необходимым:

1) формирование еврейских сводных отрядов в целях борьбы с погромами, при условии, чтобы надлежащая власть предоставила евреям-воинам право выделяться из общих войсковых частей;

2) Наряду с этим конференция считает необходимым существование в городах и местечках гражданской самообороны из надежных элементов. С этой целью должны быть выделены специальные инструкторы из рядов еврейских воинских частей. Еврейские сводные воинские отряды, а равно и самооборона на местах, должны действовать в контакте с революционно-демократическими организациями”.

Der Telegraf. – 1918. – 8 января.

№ 17

**Циркуляр № 3 Тимчасового Центрального комітету
Всеросійського Союзу євреїв-воїнів. м.Київ, не
пізніше 6 січня 1918 р.**

м.Київ

без дати

Товарищи! Временный Центральный комитет Всероссийского Союза евреев-воинов, считаясь с общим положением в стране, принял постановление ускорить срок созыва Первого Всероссийского еврейского воинского съезда и назначить первым днем съезда 15 января 1918 года.

Жизнь выдвигает перед еврейским воинством все новые и новые вопросы, на которые требуется ответить скоро и определенно. Всероссийский центральный исполнительный комитет не считает для себя возможным глубокие и сложные вопросы разрешить самостоятельно, нужно выявить мнение и волю широкой еврейской воинской массы и выявить как можно скорее.

И на основании этого ВЦИК решился отступить от постановлений Киевской конференции о созыве Первого Всероссийского еврейского воинского съезда за 5 дней до ВЕС. И это отступление в такое время естественно и законно. Ждать нельзя. Первая Всероссийская киевская конференция (10-15 октября) имела большое организационное значение, правильно же созданный Всероссийский еврейский воинский съезд будет иметь огромное значение, как первый учредительный съезд теперь уже разветвленной организации.

Товарищи. Ввиду крайней необходимости такого съезда нужна спешная энергичная работа на местах. ВЦИК выработал систему выборов и предлагает Вам для руководства ее. Тяжелые условия работы не позволяют руководить всей выборной кампанией из одного места. Поэтому в основу организационной работы по выборам кладется широкая децентрализация.

Вся территория России делится на большие области, где проведение выборов поручается различным органам нашего Союза. В каждом отдельном случае эти органы Союза получают подробные и обстоятельные специальные инструкции.

Общим для всех является и следующий модус выборов:

Фронтальной комитет СЕВ посылает 3 делегата.

Армейский комитет СЕВ посылает 5 делегатов.

Дивизии, на общем собрании евреев-воинов, избирают по 1 делегату от каждой дивизии.

Окружной комитет посылает 3 делегатов.

Гарнизоны выбирают на гарнизонном собрании:

1) гарнизоны, в которых числятся от 50 евреев-воинов – 1 делегата; большие гарнизоны, как, например, Петроград, Одесса, Двинск, Минск, Харьков, Екатеринослав, Киев, Саратов, Нижний Новгород, Москва и т.п. – 2 делегатов.

ЦК будет издавать целый ряд циркуляров по вопросу об организации Первого ВЕВС. Проведение выборов на этот ответственный съезд должно быть спешным и энергичным. ВЦЕКОВСЕВ не фиксировал еще место съезда, учитывая сложность этого вопроса. Это обстоятельство не должно служить препятствием к интенсивному началу выборной кампании.

Товарищи, время коротко, а дела много.
Немедленно приступите к предвыборной работе.

Председатель Гоголь
Секретарь Зильберман

Голос еврея-воина. – 1918. – 6 января

№ 18

**Циркуляр № 4 Тимчасового Центрального комітету
Всеросійського Союзу євреїв-воїнів. м.Київ, не
пізніше 6 січня 1918 р.**

м.Київ

без дати

Товарищи! Временный Центральный комитет Всероссийского союза евреев-воинов, рассылая настоящий циркуляр, полагает, что, согласно циркуляра № 3, предварительная работа по созыву Первого еврейского воинского съезда на местах в полном ходу.

На последнем заседании ВЦЕКОВСЕВ установил г.Киев, как место, где должен будет заседать Первый ВЕВС. Этот выбор сделан под влиянием чисто технических и других причин, говорящих о невозможности созыва съезда в другом месте.

ВЦЕКОВСЕВ полагает, что теперь, когда известны день и место съезда, не может быть задержек к предвыборной работе. ВЦЕКОВСЕВ напоминает, что съезд должен открыться в г.Киеве никак не позже 15

января, ибо с каждым часом необходимость в нем все растет. Съезд крайне нужен, и надо приложить решительно все усилия, чтобы съезд открылся своевременно. Это обстоятельство надо учесть в своей работе.

ВЦЕКОВСЕВ заявляет, что время приступить к выборам делегатов на съезд, пользуясь указаниями циркуляра № 3. Вы должны взять на себя извещение ближайших гарнизонов и частей о Первом ВЕВС так как совершенно невозможно известить как следует все части вследствие почтовой разрухи. Сообщите немедленно адреса известных вам новых Союзов, а также адреса отдельных лиц в частях, сочувствующих нам. Вам поручается распространение сведений о съезде и всяческая популяризация его. ВЦЕКОВСЕВ полагает, что важность съезда Вам ясна и о ней распространяться не приходится.

Делегаты должны быть снабжены соответственными документами, свидетельствующими об их полномочиях, и определенными наказами и мандатами. Предлагаем вам обсудить вопросы, которые будут предметом обсуждения на съезде, и вынести по каждому из них свои суждения, которые и должен будет поддержать на съезде ваш представитель.

Съезд должен разрешить вопросы не случайно, а его мнение должно опираться на широкие солдатские еврейские массы. В мандатах следует указать количество евреев части или гарнизона, а также количество избирателей.

Сообщаем Вам программу съезда:

- 1) Открытие;
- 2) Отчет о деятельности Временного ЦК;

- 3) Национализация армии и еврей-воины;
- 4) Погромы и самооборона;
- 5) Вопрос о демобилизации;
- 6) Всер[оссийский] еврейский съезд;
- 7) Война и еврейство;
- 8) Организационные вопросы;
- 9) Резолюции и выборы;
- 10) Закрытие.

Мобилизуйте к съезду все моральные и материальные силы. По всем этим вопросам организуйте широкое обсуждение. Помните, что съезд отложен быть не может.

Председатель Й. Гоголь
Секретарь К. Фельдман

Голос еврея-воина. 1918. – 6 января.

№19

Інформація газети «Голос еврея-воина» про завдання Першого Всеросійського з'їзду євреїв-воїнів

м. Київ

6 січня 1918 р.

17 октября торжественно закончила свои работы I-я Всероссийская Еврейская воинская конференция и новая страница в нашей жизни открылась...

Соединив и организовав всех нас воедино, продолжать эту работу поручает конференция выделенному ВЦЕКОВСЕВу. За пять дней до Общееврейского Всероссийского съезда он должен

созвать I-й В.Е.В.С. Распределив имеющееся в его распоряжении время, ВЦЕКОВСЕВ приступил к работе. Но развернувшиеся события заставили чуть ли не в самом начале все видоизменить. Компетенция ВЦЕКОВСЕВа расширилась, появились новые факторы, которые включились в наши цели и задачи, работа начала кипеть, идти ускоренными темпами. И в этом смысле мы все больше и больше эволюционизировали. Желая не быть в хвосте, надо было поспевать за, с быстротой молнии развивающимися, событиями, на все требовался ответ – надо было вправлять выбитую из колеи жизнь еврея-воина.

Теперь происходит перекройка жизни отдельных национальностей, она нас также касается, хотя бы из негативной стороны. Наше положение среди закрывающихся лезвий, кроющих жизнь народов, ножниц. Не раз разрезы и новые швы проходили по телу нашего народа...

Но не под силу ВЦЕКОВСЕВу было всецело реагировать на происходящие, для всего этого надо более мощный и авторитетный голос, а таковым может быть только В.Е.В.С, но не созданный за пять дней до ВЕС, когда, может быть, многое будет безвозвратно, а сейчас – в ближайший возможный срок [...]

Какие же вопросы требуют насущного своего разрешения, чем должен заняться В.Е.В.С. и что подлежит его ведению и компетенции [].

Вопросы, на которые мы хотим дать ответ, трояки:

Приступили к т.н. переустройству армии по территориально-национальному принципу – то, что теперь известно под словом «национализация». Все

народы постепенно в порядке их жизненности и потребности давали свой ответ и все почти производят в настоящий момент выделение в свои части. Мы тоже имели когда-то свое решение по поводу создания своей армии – всем было ясно, что она невозможна и просто нелогична. Теперь произошла коренная ломка вокруг этого вопроса – значит, она затрагивает и нас, везде вкрапленных. Одним взмахом мы оказались вытесненными и исключенными из армии, нигде не причисленные, дезертирующие. Нас начали из различных частей выгонять, лишая даже довольствия, а мы указывали, что на основании принципов данной армии мы не подлежим выключению... но жизнь не раз ведь делала наш голос «гласом вопиющего в пустыне».

Есть еще связанная с этим вопросом ненормальность: идет общая стихийная демобилизация и, как нам кажется, не всегда стихийная демобилизация нас тогда, когда этим хотят разрешить вопрос о положении еврейского воинства. Мы фактически лишаемся права выполнить свой гражданский долг, нести воинскую повинность, мы низводимся на степень пятиразрядных граждан; не проводятся в жизнь наши права; приближается то время, о котором украдкой мечтал Замысловский, когда не гражданскую воинскую повинность мы, недостойные, будем нести, а только, нашими «не пахнувшими» деньгами, фискальную повинность. Но если уже демобилизация началась, то мы в ее исходе кровно заинтересованы.

Нужно знать, как нам необходимо и желательно ликвидировать войну. Как мы поступим с возвращающимися солдатами, за время войны выбитыми из занимаемых ими экономических позиций.

Наши раненые и инвалиды требуют ответа, как им быть. И мы сами все перенесшие определим каким образом нам все урегулировать, тогда этим избежим пресловутой унижительной благотворительности, а получим самопомощь друг другу.

Потерявшая всякие границы анархия и ее старший сын еврейский погром совсем скрутили и окружили нас. Рушатся местечки, разоряются семьи, а тем и позорится наше достоинство и наша честь. Переносить все эти кровавые пощечины нет возможности; надо сразу обуздать привыкшую к безнаказанности чернь, всю свою злость и низменные чувства выливающую на наши, пока беззащитные, головы.

Мы более действенная часть народа, не можем не реагировать на происходящее. У нас есть и сила, и опыт, к нам обращаются взоры пострадавшего народа, мы его опора, его защитники, его будущее.

Нужно установить характер нашей защиты. Но самое главное, надо иметь тот авторитет и силу, которые осуществляет нашу волю в жизнь[...]

Медлить нельзя, потому что если мы сейчас не исправим аномалию, то потом это будет уже слишком трудно сделать – может быть даже невозможным, неисправимым и происшедшего погрома нам не предотвратить.

Второй частью наших работ должно быть строительство и творчество будущего. По тем вопросам, где мы будем участвовать как воины, так и там, где небезинтересно выслушать наш голос, надо иметь свое мнение.

ВЕС нас также трепетно волнует. К нему мы со многими вопросами обратимся, от него мы и многого

потребуем. Наш вопрос о демобилизации стоит на пути ВЕС, его никак не обойти, а этот вопрос большой и сложный – его не разрешить тем, что по домам возвратятся солдаты. Значит, этот вопрос должен быть включен в ведение будущего центрального органа. Строительство непосредственного проводника, нашей автономии, мы должны будем решать в зависимости от наших нужд. Мы внесем также вопрос «национализация и еврей-воины» в том его выражении, какое он получит у нас. Для себя скажем, мы сами можем установить форму военной службы, но для следующих поколений это уже не только наше право. И больше авторитета будут иметь вообще все наши решения, утвержденные В.Е.С.

Еще один вопрос, но уже не российского масштаба, близок нам. Этот вопрос «Евреи и Война». Мы участники и объекты войны, теперь, когда она склоняется к концу, должны уже знать за что переносили все мытарства и проливали кровь, где тот идеал, за который мы шли молча друг на друга. Сами определим же то, что считаем справедливым и неотъемлемым возмездием за все. Пусть хоть теперь, прошедший через очистительный горн войны, наш народ сильно и не меньше других пострадавший, узрит на своем горизонте новую жизнь без повседневных мук, позора и ужаса. Теперь наконец-то свободный гений нашего народа в обстановке, подобной другим народам, примется за национальное творчество. Это требовать можем и должны раньше всего мы и трудно себе представить, что этот вопрос может быть решен без нас.

Последнее, что нам надлежит сделать - это выработать те формы, в которых хотим, сможем все

осуществить в жизни, вопросы организационные. Этим приблизительно исчерпывается наш Первый В.С.Е.В.[...]

Голос Еврея-воина. – 1918. – 6 января.

№20

Повідомлення ВЦЕКОВСЕВа ЦК ОЄСРП про скликання Першого Всеросійського з'їзду євреїв-воїнів 20 січня 1918 р. м.Київ, 10 січня 1918 р.

м. Київ

10 січня 1918 р.

Временный Центральный комитет
Всероссийского союза евреев-воинов
10 января 1918 г., №724,
М.Житомирская, 20.

В ЦК Объединенной еврейской социалистической рабочей партии. 20 января в Киеве состоится первый Всероссийский воинский съезд. Центральный комитет Всероссийского союза евреев-воинов приглашает Вашего представителя.

В повестке: национализация армии и еврей-воины, самооборона, демобилизация и пр.

*Председатель - Й.Гоголь
Секретарь К.Фельдман*

*ЦДАГОУ. – Ф.41. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.3.
Оригінал, рукопис.*

№21

Повідомлення Виконкому Союзу євреїв-воїнів КВО ЦК ОЄСРП про проведення 16 січня 1918 р. засідання, присвяченого створенню дружини єврейської самооборони. м.Київ, 15 січня 1918 р.

м.Київ

15 січня 1918 р.

Исполнительный Комитет Союза
евреев-воинов КВО
15 января 1918 г., № 119/155

В ЦК объединенной еврейской с
оциалистической рабочей партии
СС и ЕС

Исполнительный комитет Союза евреев-воинов КВО просит вас делегировать представителей на заседание комитета для обсуждения вопроса о немедленном создании дружины, организуемой Исполнительным комитетом СЕВ КВО для борьбы с антиеврейскими погромами при Народном министре по еврейским делам.

Заседание состоится во вторник 16 января в 8 вечера в помещении КОПЕ (М.Житомирская, 20).

Председатель - Абуляк
Секретарь - Д.Гуревич

*ЦДАГОУ. – Ф.41. – Оп.1. – Спр.96. – Арк.4.
Оригінал, машинопис.*

№ 22

Інформація газети «Голос єврея-воина» про створення і діяльність загонів єврейської самооборони.*м.Київ**6 січня 1918 р.*

Могилев-Подольский: Організувалась здесь воинская самооборона, в которую вошли наряду с солдатами на действительной службе, находившиеся в отпуску, и вовсе уволенные. Самооборона имеет свое помещение в центре города, где постоянно находится дежурная часть. Комиссия по охране города при городском самоуправлении идет всячески навстречу самообороне, и на днях выдала ей 100 винтовок.

г.Овруч (Киевская губ[ерния]: Здесь в 11 ч. вечера с 15 на 16 декабря разразился организованный чьей-то рукой погром, в котором принимали участие и солдаты стоящей здесь караульной команды, и крестьяне, приехавшие со своими подводами, на которых и увозили к себе награбленное добро. Были совершенно разгромлены 62 лавки. Местный Союз евреев-воинов на свою просьбу получить винтовки, от властей получил их только после погрома. Была сформирована рота самообороны, которая принялась за розыски громил. Член Исполнительного Комитета СЕВ КВО, командированный в Овруч, окончательно сформировал отряд в 120 человек. Отряд уже получил боевое крещение, отбив сильное нападение шайки, разбойничавшей в окрестностях. Отряд посылал из своей среды людей, которые ликвидировали погромы в

соседних местечках, как Норинець, Словечно и др., в самом начале.

Одесса: Здесь уже давно существует хорошо организованная еврейская воинская самооборона, в состав которой входит до 400 человек.

Киев: Во время Октябрьского переворота организовалась еврейская воинская самооборона, насчитывающая свыше 200 чел.

Саратов: СЕВ вместе с представителями еврейских политических партий руководят местной самообороной.

[...] Евр[ейская] воинская самооборона существует в Пензе, Дашеве, Богуславе и др. местах [...]

Голос еврея-воина. – 1918. – 6 января.

№ 23

Інформація про засідання дев'ятої сесії Центральної Ради. м.Київ, 20 січня 1918 р.

м.Київ

20 січня 1918 р.

В субботу 20 січня засідання почалось о 2-й год. дня. Депутатів трохи більше, ніж напередодні. Гостей на хорах дуже мало, бо сторонніх людей не пускала до Педагогічного музею варта.

Головує *М.Грушевський* навперемінку з *С.Веселовським*.

На початку засідання заслухано було доклад комісії по перевірці мандатів, а потім розпочалися суперечки між “меншостями” й українськими фракціями.

Відношення меншостей до Центральної Ради

Розпочалися суперечки з промови сіоніста *Шехтмана*, який зазначував, що в Києві ведеться цими днями протиеврейська агітація на тому ґрунті, що багато євреїв беруть участь у більшовицькому повстанні. Промовець доводить, що вся єврейська нація, як і кожна інша, не може відповідати за те, що серед неї є люди тих чи інших переконань, і домагався, щоб Центральна Рада видала відозву з закликом не чинити єврейського погрому.

На це Шехтманові відповідав *Б.Мартос* (у.с.-д.). “Не треба підозрівати українців у бажанні робити утиски іншим національностям і не треба накидати Центральній Раді відповідальність за погроми, так само, як усім євреям не можна накидати відповідальність за більшовиків-євреїв, - каже Мартос. – Коли б Центральна Рада послухалась Шехтмана і видала відозву з закликом не громити євреїв, то це могли б зрозуміти якраз так, що євреї винні, коли за них заступається Центральна Рада, і що їх, значить, треба громити. Треба, щоб неукраїнські партії поводитись так, як я радив учора, тоді не буде ґрунту для погромної агітації. Тут багато значить і робота більшовиків, які розбещують українське військо, після чого одна його частина буде робити погром, а друга стоятиме осторонь. От де причини погромної агітації. А від промов представників “меншостей” таке враження, наче вони обвинувачують у погромній агітації

нас, членів Центральної Ради. Тим часом самі “меншості” підбурюють проти себе людність, бо вони ведуть агітацію проти Центральної Ради. Я сам чув, як один член фракції Бунду, імені якого я не хочу називати, виступав в українському “совіті” робітничих депутатів проти Центральної Ради. (“Ганьба!” – чуються вигуки).

Отже, нехай тепер той самий Бунд видасть відозву до київської людності, причому таку відозву, щоб з неї видно було, що проти Центральної Ради повстають тільки більшовики, а не Бунд. Коли Бунд видасть таку відозву, в якій буде зазначено, що балачки про “буржуазність” Центральної Ради брехня, то ця відозва краще забезпечить єврейську людність від погрому, ніж відозва Центральної Ради”.

Арк. Степаненко (у.с.-р.) звернув увагу в своїй промові на те, що після кожного Універсалу Центральної Ради не українці – члени Ради робили свої дуже тонкі й дипломатичні декларації.

Ці декларації вони робили не тільки в Центральній Раді, а й на вулицях, де українське військо розуміло ці занадто тонкі декларації просто так, що “меншості” проти Центральної Ради. “В цей час вам не обійтися дипломатичними, але невиразними деклараціями, а треба одверто й виразно сказати, що ви за Центральну Раду, - каже А. Степаненко до “меншостей”. – Треба розвіяти той туман, який обволікає вашу позицію відносно Центральної Ради, й тоді не буде жодного ґрунту для погромної агітації. Нехай самі неукраїнські партії видадуть відозви, де повинен бути заклик до робітників зараз же скінчити страйк [...], бо тепер [не] тільки більшовики, а й меншовики і члени інших партій – усі страйкують і борються з Центральною Радою”.

Наостанку промовець порадив припинити балачки з цього приводу, але “меншості” зараз почали ремствувати, що більшість, мовляв, хоче їм “заткнути рота” і через те дано було висловитись усім “меншостям”.

Першим із них виступив представник Бунду *Лібер*, який говорив з великим запалом (як він говорить майже завше). Промовець говорив так, наче б українці хотіли силою примусити Бунд робити якісь виступи. “Нас ніхто не заставить виступати, доки ми самі не захочемо, - каже під кінець промови Лібер. – Але ми самі виготували вже відозву і вона скоро вийде. В цій відозві ми виступаємо проти більшовиків і підтримуємо Центральну Раду, яко виразницю волі трудової людності України й парламенту Української Народної Республіки”.

Ганткін, представник фракції народних соціалістів, заявив, що їхня партія боронить Центральну Раду, і порадив видати спільну відозву від усіх соціалістичних партій, які мають представництво в Центральній Раді.

Самостійник *Луценко* нагадав, що хоч тільки частина “меншостей” голосувала проти самостійності України, а решта утрималась від голосування, але з їхніх пояснень знати, що всі вони проти самостійності України. До погромної агітації спричиняться Рада народних комісарів та в більшовицькому “правительстві”, що сформувалось тепер в Одесі, й багато євреїв. Промовець також приєднався до думки випустити спільну відозву від імені всіх соціалістичних партій.

Меншовик *Чижевський* заявив, що позиція меншовиків лишається та сама, що була й досі, та, що

ніякі домагання українських фракцій для них не обов'язкові, й через ці домагання вони не будуть випускати відозв.

Ріхтер (р.с.-р.) заявив, що їхня партія уже виготовила відозву до робітників-есерів, яких закликає скласти зброю і взятися знов до роботи.

Бала (у.с.р.) зазначив, що цими днями, під час повстання, арештували людей, які на вулицях вели агітацію проти Центральної Ради і проти самостійності України. Потім такий заарештований агітатор виправдовувався: “Я говорив те саме, що сказав Рафес у своїй декларації в Центральній Раді. В совіті робочих депутатів представники Бунду та меншовиків виступили від імені цих фракцій проти Центральної Ради і в оборону загального страйку, а також голосували за цей страйк. “Чого ж ці “меншості” домагаються тепер відозви в свою оборону від тої самої Центральної Ради, авторитет якої вони намагалися знищити?”, - запитує Скар.

Б.Мартос, взявши слово для спростування, нагадує, що він не ставив “меншостям” жодного ультиматуму, як вони хочуть це розуміти. “Я не кажу їм, що або робіть такий то виступ, або на ваші голови впаде кров невинних, я тільки радю те, що на мою думку було б краще”.

Лібер: “Я повинен сказати, що бундівці голосували в “совете робочих депутатів” проти страйку.

Мартос: “Я не знаю, хто з “меншостей” голосував у “совете” проти страйку, а хто утримався від голосування, але я добре пам'ятаю, що ні один з представників цих “меншостей” не сказав там, що всі наговори на Центральну Radу – брехня, що не треба робити загального страйку і що не треба підіймати

озброєного повстання проти Центральної Ради. Проти цього в “совете” виступив тільки один я та другий – анархіст (*сміх, оплески*). А он той представник фракції російських есерів, що сидить проти мене (*показує на Верле*), виступав там проти Центральної Ради.

Верле починає виправдовуватись: “Я казав тільки, що всі обвинувачення проти Центральної Ради поки що не доведені. По питанню страйку ми утримались від голосування”.

Довженко (з місця): “А якої нації ваша партія не визнає?”

М.Ткаченко (с.-д., міністр судових справ): Коли товариші з Бунду та російські есери стоять за Центральну Раду, то чому вони не послали своїх бойових дружин допомогти нам у боротьбі з більшовицькими бандами? Ви боретесь отут тільки самими словами, а на ділі цього нема. Це через те, що на Україні ви бороните не інтереси пролетаріату”.

“А чьи, чьи” – кричать бундівці.

“Ви бороните інтереси російської інтелігенції на Україні, відказує *М.Ткаченко*. – Ми боремось зо всіма тими, хто бере участь у страйкові, і всі винні будуть вислані за межі України” (*оплески*).

Савінський, начальник бойової дружини російських есерів, заявляє, що “Вільне козацтво”, витрусуючи зброю у “красногвардейцев”, повідбирало зброю і у членів їхньої дружини.

А.Степаненко: “Коли б бойова дружина російських есерів хотіла боротись проти більшовиків, то треба було їй звернутись до штабу, як робили інші подібні організації, і їй би повернули зброю. Про це штаб у свій час оповіщав”.

М.Пори: “Для підтвердження слів товариша Степаненка можу сказати, що польська бойова дружина ще в перший день повстання віддала себе в розпорядження штабу і всі ці дні б’ється поруч із нашими вояками” (оплески і виклики “Слава полякам!”).

Янко (у.с.-р.): “Вчора рано прислано було до Центральної Ради писаний ультиматум, в якому вимагалось, щоб українське військо негайно піддалось більшовикам, бо інакше вони з гармат будуть руйнувати Центральну Раду. На цьому ультиматумові була печатка організації російських есерів (“Ганьба!” – чуються голоси). Тепер бойова дружина російських есерів слідить за вокзалом і веде перестрілку з нашим військом”.

Скловський (р.с.-р.): “З нашої тутешньої організації відколосалась група лівих есерів, яка організовує тепер свій окремий комітет”.

На цьому розмови про відношення “меншостей” було скінчено. Майже всі згодились, що треба видати спільну відозву”.

Народна воля. – 1918. – 23 січня.

Опубліковано в кн.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т.2. – К., 1997. – С.117-119.

№24

Інформація про засідання дев’ятої сесії Центральної Ради. м.Київ, 23 січня 1918 р.

м.Київ

23 січня 1918 р.

Вчерашнее заседание открылось в 3 час. дня под председательством *М.С.Грушевского*.

Все заседание, продолжавшееся недолго, было посвящено вопросу о расширении прав следственной парламентской комиссии по вопросу ареста членов Центральной Рады.

Госп. Корчинский (социалист-федералист) предлагает комиссии дать право обследовать не только то, что касается арестов в Центральной Раде, но пересмотреть также все факты и документы, касающиеся подготовки восстания в Киеве.

Госп. Скрынников (с.-д.) предлагает еще больше расширить права следственной комиссии, чтобы эта комиссия расследовала случаи расстрела безоружных людей. Пусть комиссия об этом сделает доклад Центральной Раде.

Госп. Лимановский (сионист) рассказывает о случае незаконного обыска в помещении общества евреев-воинов. Сюда явился отряд “Вольного казачества”, арестовав бывших там членов общества во главе с председателем общества Гоголем. Затем, по распоряжению председателя Совета народных министров В.Голубовича, арестованные были освобождены. Однако Гоголь домой не вернулся.

Госп. Хургин (Товарищ министра еврейских дел) подтверждает изложенные обстоятельства и рассказывает, что он не был допущен в госпиталь, чтобы узнать, нет ли там трупа Гоголя.

- Необходимо, - говорить гг.Лимановский и Хургин, - расследовать этот и другие случаи насилий над еврейским населением г.Киева.

Госп. Хургин, кроме того, возбуждает вопрос об установлении контроля над осуществлением осадного положения в Киеве.

Возник и длительно дебатировался (*Степаненко Арк., Скловский* и др.) вопрос: поручить ли этот контроль той же парламентской комиссии, которая обследует дело об аресте членов Рады, или создать новую комиссию?

В результате постановлено поручить существующей уже комиссии по поводу ареста членов Рады также и парламентский контроль над применением закона об осадном положении Киева, - в ограждение интересов населения.

Киевская мысль. – 1918. – 24 января.

Опубліковано в кн.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т.2. – К., 1997. – С.122-123.

№25

Резолюції Другої Всеросійської конференції Союзів євреїв-воїнів. м. Москва, 6-10 травня 1918 р.

м.Москва

6-10 травня 1918 р.

1. Резолюция по отчету Временного Центрального Исполнительного Комитета, представленному т.Сосновиком

Вторая Всероссийская конференция Союзов евреев-воинов постановила: Отчет утвердить и выразить признательность членам Временного Центрального Комитета, положившим много труда в деле создания Всероссийской организации Союза евреев-воинов и

налажения работы в государственно-национальном масштабе.

2. Резолюция о взаимоотношениях Союза евреев-воинов с еврейскими общественными организациями

Союз евреев-воинов проводит свою работу в тесном контакте с другими еврейскими общественными организациями и национальными институтами.

3. Резолюция об отношении к государственной власти

Союз евреев-воинов проводит свою работу в деловом контакте с государственной властью.

4. Резолюция по докладу т. Вейцмана о помощи военнопленным

Вторая Всероссийская конференция Союзов евреев-воинов, заслушав доклад Временного Центрального Исполнительного Комитета об оказании помощи военнопленным евреям, возвращающимся из Германии и Австрии, считает план, разработанный ВЦИК рациональным и предлагает Центральному Комитету и всем местным Союзам евреев-воинов принять все меры к проведению в жизнь всех предложенных ВЦИК мер, действуя, как своими силами, так и прибегая к помощи других национальных, общественных и государственных организаций.

5. Резолюция по докладу т.Гершмана об экономической помощи демобилизованным

Вторая Всероссийская конференция Союзов евреев-воинов, считая, что вопросы, затронутые в докладе ВЦИК об экономической помощи демобилизованным, недостаточно выяснены, предлагает Центральному Комитету немедленно организовать социально-экономический отдел для обсуждения и проведения в жизнь, в спешном порядке, мер экономической помощи демобилизованным.

6. Резолюция по докладу т.Зельдеса об оказании помощи увечным, вдовам и сиротам

Вторая Всероссийская конференция Союзов евреев-воинов, заслушав доклад ВЦИК об оказании помощи увечным, вдовам и сиротам, считает намеченные меры безотлагательными и предлагает ВЦИК и всем местным СЕВ приступить немедленно к проведению их в жизнь, действуя как своими силами, так и прибегая к помощи других национальных, общественных и государственных организаций.

7. Резолюция по докладам тт.Александровича и Брамса о самообороне.

Вторая Всероссийская конференция Союзов евреев-воинов, заслушав доклады ВЦИК, считает организацию самообороны неотложной задачей момента:

1. Самооборона, являясь делом общенациональным, должна быть организована совокупными усилиями всех национально-общественных организаций при деловом контакте с государственной властью.

2. Центральный Исполнительный Комитет должен принять все меры для получения согласия власти на легализацию и вооружение самообороны.

3. Ввиду разнообразия местных условий политической жизни страны внутренний распорядок, организация и формы самообороны в провинции определяются на местах.

4. Независимо от характера их возникновения, все организации самообороны безусловно аполитичны и при всяких условиях остаются вне могущей возникнуть гражданской войны, выступая исключительно на защиту чести, жизни и достоинства еврейского народа, как такового.

8. Резолюция в связи с препятствованием правительственных органов делу создания еврейской самообороны.

Вторая Всероссийская конференция Союзов евреев-воинов обращается к Центральной власти с указанием на то, что Правительственные органы повсеместно препятствуют созданию еврейской внепартийной самообороны.

Создание препятствий к организации и вооружению самообороны ведет к тому, что еврейский народ отдается безоружным во власть вооруженных погромных банд и делает власть косвенным участником

происходящих погромов. Конференция требует от органов власти отказа от дальнейшего проведения такой политики и заявляет, что и еврейские массы, выходявшие вооруженными против погромщиков в худшие времена царской власти, и в переживаемый ныне момент не откажутся от выступления в защиту чести, жизни и достояния еврейского народа.

Вторая Всероссийская конференция Союзов евреев-воинов заявляет, что еврейские солдатские массы имеют право на получение оружия и требуют от власти немедленной выдачи разрешения на оружие повсеместно под ответственность Союзов евреев-воинов.

9. Резолюция по докладу т.Ивенского об информационно-юридической помощи.

Вторая Всероссийская конференция Союзов евреев-воинов, заслушав доклад ВЦИК об информационно-юридической помощи, считает необходимым создание при местных организациях и в концентрационных лагерях информационно-юридических бюро, которые в тесном сотрудничестве с Центральным юридическим отделом ЦК должны оказывать правовую помощь участникам войны и их семьям по всем вопросам, связанным с ликвидацией войны.

10. Резолюция по докладу т.Брамса о культурно-просветительной работе

Вторая Всероссийская конференция Союзов евреев-воинов, заслушав доклад ВЦИК о культурно-просветительной работе, считает, что реализация экономических задач Союза евреев-воинов требует коллективной работы и духовной спаянности его членов и находит дальнейшее продолжение культурно-просветительной деятельности Союза необходимым.

1. Конференция высказывается за учреждение при местных организациях СЕВ клубов, доставляющих разумные развлечения и пищу для удовлетворения культурных интересов. При клубах необходимо учреждение культурных институтов, как-то школы грамотности, библиотеки, читальни и т.д.

Организация при клубах дешевых столовых является назревшей задачей и способствует сближению членов СЕВ.

2. Наряду с урегулированием клубной жизни в задачи культурно-просветительных комиссий при СЕВ, входит распространение через прессу правильных сведений о деятельности и намерениях Союза.

Сообщения, выработанные Пресс-бюро при Центросеве, являются обязательными для местных Союзов.

3. Одной из важнейших задач культурно-просветительной работы СЕВ должно быть собирание материалов об участии евреев в войне, которыми можно будет воспользоваться, как ценным моральным моментом в борьбе с антисемитизмом и на мирной

конференции. Считая, что помимо собирания материалов в архивах еврейских, обществ[енных] и государств[енных] организаций, необходимо систематизировать свидетельские показания участников войны. Конференция предлагает культурно-просветительному отделу при Центросеве выработать соответствующую анкетную карточку.

*РДАСП. – Ф.273, оп.1, спр.1, арк.55-58.
Оригінал, машинопис.*

Список скорочень, наведених у книзі

- ВЕС - Всеросійський єврейський з'їзд
 ВСЕВ - Всеросійський з'їзд євреїв-воїнів
 губ. - губернія
 док. – документ
 іл. – ілюстрація
 ім. - імені
 КВО – Київська військова округа
 м. – місто
 НАН України – Національна Академія Наук
 України
 ОЄСРП – Об'єднана єврейська соціалістична
 робітничка партія
 оп. – опис
 р. – рік
 РДАСП – Російський державний архів
 соціально-політичної історії
 СЕВ КВО – Союз євреїв-воїнів Київської
 військової округи
 спр. – справа
 ст. - століття
 ТЦЕКОВСЄВ – Тимчасовий центральний
 комітет Всеросійського союзу
 євреїв-воїнів
 УНР – Українська Народна Республіка
 ЦДАГОУ – Центральний державний архів
 громадських об'єднань України
 ЦДАВОВУ – Центральний державний архів
 вищих органів влади України
 чол. - чоловік
 ф. - фонд

Географічний покажчик

- Австрія - 131
Бахмач - 44
Бахмут - 9
Бендери - 7
Берлін - 4
Богуслав - 122
Вінниця - 32
Ворковичі - 46
Галичина - 3
Дашава - 122
Двінськ - 111
Димер - 47, 52, 54
Єлізаветград - 14, 81
Житомир - 9, 32, 103
Київ - 4-6, 10, 13, 14, 19, 32-34, 36, 38-40,
44, 47, 49, 51-52, 54, 72-73, 78-81, 85-
87, 90-91, 97-98, 101, 103, 105, 107,
109-112, 114, 119-120, 122-123, 129-130
Кишинів - 54
Коростень (Іскорость) - 102
Купель - 46
Курськ - 44
Мінськ - 111
Могилів-Подільський - 121
Москва - 4, 51, 54, 72, 111, 130
Німеччина - 131
Нижній Новгород - 14, 79, 81
Новоселиця - 99
Овруч - 38, 47, 52, 54, 102, 103, 105, 121
Одеса - 9, 14, 32, 54, 55, 79-81, 111, 121-125

- Острог - 9
Пенза - 122
Петроград - 14, 16, 22, 34, 44, 79-80, 106, 111
Погребище - 14-15, 85
Полтава - 44
Польща - 3
Російська імперія, Росія - 6, 11, 34, 35, 36,
43-45, 51, 52, 72, 74, 83,
87, 100, 107, 111
Ротмистровка - 37, 99
Саратов - 79, 111, 122
Сизрань - 14, 79-80
Сквира - 15, 59
Тараща - 46
Україна - 4-5, 8, 11, 15-16, 21-22, 24-25, 28-29, 35,
37, 43-46, 51, 54, 86-87, 91-92, 96, 99-
100, 103, 106, 126
Умань - 93
Харків - 9, 34, 36, 44, 111
Чернігів - 14, 80

Іменний покажчик

- Abrahamson H. - 56
Абуляк А. - 18, 28, 97, 120
Авербух Г. - 14, 79-80
Аксельрод - 29, 41
Александрович - 132
Альтман - 19
Антонов-Овсієнко В. - 44
Aster H. - 55
Баклаженко - 42-43
Бала - 126
Беленький - 29
Белік - 65
Бендерський І. - 7
Берман - 18, 41
Брайніт - 13
Брамс - 70, 132, 135
Бухгальцев А. - 29
Вайсенблюм - 23, 88
Вейцман - 131
Верле - 127
Верстюк В.Ф. - 55-56
Веселовський С. - 122
Винниченко В. - 26, 38, 55, 85, 93, 94
Виноградов Я. - 29
Володченко - 15, 85
Ганткін - 125
Гершман - 132
Гланц - 13
Гоголь Й. - 7, 13-14, 22-23, 38-39, 41, 43, 49-50,
53, 66, 68-69, 79-80, 83, 87-88, 112,

- 114, 119, 129
Голубко В. - 60, 61, 67
Голубович В. - 49, 129
Гольдельман С. - 45, 155,
Гольденвейзер А. - 55
Гольдштейн - 18
Грушевський М. - 26, 95, 122, 128
Гуревич - 13, 40, 120
Гусев В. - 55
Давидов Володимир - 29
Давидов Вольф - 29
Денікін А. - 3
Дрон Й. - 95-96
Дубинський П. - 12, 19, 23, 89, 95
Духонін М. - 20
Душкан - 88
Енгельс Ф. - 26
Єрмак - 95
Жаботинський (Зеев) В. - 55, 69
Жидовецький М. - 63
Жорес Ж. - 26
Жуковський І. - 7
Заремба О. - 4
Зельдес - 132
Зільберман - 111
Зільберфарб М. - 11, 29-30, 36, 38, 40, 46,
55, 69-70, 85
Золотарьов О. - 61
Івенський - 134
Каганович С. - 7
Канищев В. - 57
Кацнельсон - 13

- Київський Г. - 29
Кишиневський - 79, 84
Клейнер І. - 55, 69
Ковенко М. - 50, 69
Коган - 43
Колос С. - 28, 97
Корнгольд - 23, 88
Котляревський Й. - 96
Корчинський - 129
Криленко М. - 43
Крупкін - 50
Лapidус А. - 19, 29, 38, 63, 101
Левітас Ф. - 55
Лейбензон Ф. - 7
Ленін В. - 33
Лібер - 125-126
Лівшиць - 7
Лімановський - 50, 129
Луценко - 125
Магат - 19
Мазуренко В. - 85
Мартос - 123, 126
Мирний - 85
Михлін М. - 42, 64, 67
Мільштейнов М. - 46, 68
Міс М. - 55
Міцкевич - 85
Мореїн - 9
Муравйов М. 44, 48-49
Найман О. - 61
Нідерман І. - 7
Ніренберг В. - 7, 13, 17, 80-81

- Одинець Д. - 36, 65
Олександрович - 70
Петлюра С. - 20-21, 24, 26-27, 30, 92, 94
Познанський - 82
Поляк Л. - 29
Порш М. - 26, 128
Ротішнуй Р. - 55
Равлин - 41, 108
Рафес М. - 11, 24-27, 48, 55, 62, 64-65, 69,
93, 95, 126
Ріхтер - 126
Романовський Б. - 29
Рудницький В. - 16
Савінський - 127
Савченко-Більський М. - 85
Саліковський - 15, 59
Севрук - 94
Сегал Б. - 42, 67
Сергійчук В. - 59
Скловський - 128, 130
Скобелев - 80
Скоропадський П. - 55
Скринніков - 129
Солдатенко В. - 56
Сосновик - 130
Спектор - 83
Старух А. - 56
Степаненко А. - 124, 127, 130
Тетенков - 85
Тиктинський М. - 7
Ткаченко - 127
Трупмельдор Й. - 14, 79, 81, 83

- Тьомкіна - 7, 43
Урицький Я. - 29
Фельдман К. - 114, 119
Фільштейн - 7
Фішман Ш. - 29
Frankel - 55
Фрейнкин Х. - 7, 14, 79-80
Фруг - 82
Хургін І. - 15, 28, 47, 50, 63, 70, 89, 97, 129
Черіковер А. - 4, 35, 55-59, 61, 63-65,
67-69, 72
Чижевський - 125
Шац-Анін М. - 25, 35, 94
Шехтман Й. - 7, 24, 48, 70-71, 91, 95, 125
Шильман І. - 14, 80, 83
Шкляр - 7
Шкловський М. - 7
Шліонський Й. - 29
Шнірельман Х. - 14, 80
Шраер - 38, 79
Штейнер М. - 7
Шульгин О. - 85, 87
Щусь О. - 60-61
Юдин М. - 25, 94
Янко - 128

Зміст

**НАЦІОНАЛЬНЕ ВІЙСЬКОВЕ ПИТАННЯ В
ДІЯЛЬНОСТІ СОЮЗУ ЄВРЕЇВ-ВОЇНІВ КВО
(липень 1917 – січень 1918 рр.)**

Вступ	3-5
Розділ 1. Єврейський військовий рух у революційному процесі на українських землях. Утворення, основні напрями діяльності СЄВ КВО	6-8
Розділ 2. Національне військове питання в контексті дискусій єврейських політичних партій України. Боротьба Союзу євреїв-воїнів КВО за створення єврейських військових формувань	8-16
Розділ 3. Жовтневий 1917 р. переворот у Петрограді та його відлуння в Україні. Активізація військово-організаційної діяльності СЄВ КВО. “Сіоністська” та “соціалістична” програми захисту єврейського населення від погромів	16-33
Розділ 4. Війна РСФРР проти УНР (грудень 1917-січень 1918 рр.). Політичний нейтралітет СЄВ КВО: оптимістичні надії та трагічна реальність	33-51

Висновки	51-53
Примітки	54-71

ДОКУМЕНТИ

Пояснення до археографічної публікації	72
№ 1. Статут міжпартійної військової організації “Союз євреїв-воїнів Київської військової округи”. м.Київ, не пізніше 5 вересня 1917 р.	73-78
№ 2. Про роботу Першої Всеросійської конференції Союзів євреїв-воїнів. м.Київ, 10-15 жовтня 1917 р.	78-81
№ 3. З протоколу засідання Першої Всеросійської конференції Союзів євреїв-воїнів. м.Київ, 10-15 жовтня 1917 р.	81-84
№ 4. Протокол засідання Генерального секретаріату. м.Київ, 18 жовтня 1917 р.	85
№ 5. Відозва секретаря міжнаціональних справ до свідомого громадянства України. м.Київ, 18 жовтня 1917 р.	86-87
№ 6. Протокол 6-го засідання Єврейської Національної Ради. м.Київ, 18 листопада 1917 р.	87-90

- № 7. Лист Генерального секретарства єврейських справ до Генерального секретарства військових справ з проханням надіслати представника для роботи в Комісії у справах євреїв-воїнів. м.Київ, 21 листопада 1917 р. 90-91
- № 8. Інформація про засідання Малої Ради. м.Київ, 28 листопада 1917 р. 91-95
- № 9. Лист мешканців м.Ротмистровка (Київська губернія) до Секретарства єврейських справ з протестом проти виключення євреїв зі складу «Вільного козацтва». 2 грудня 1917 р. 95-96
- № 10. Протокол засідання Комісії Генерального секретарства єврейських справ з питань становища євреїв-воїнів в армії УНР. м.Київ, не пізніше 4 грудня 1917 р. 97-98
- № 11. Резолюція загальних зборів євреїв-воїнів 12-ї піхотної дивізії з приводу українізації армії, позиції євреїв-воїнів у війні РСФФР проти УНР. м.Новоселиця, 7 грудня 1917 р. 99-101
- № 12. Лист Генерального секретаря єврейських справ начальнику штаба Київської військової округи. м.Київ, 13 грудня 1917 р. 101
- № 13. Лист постраждалого від погрому в

- м.Овруч до Єврейської Національної Ради. 17 грудня 1917 р. 102-105
- № 14. Резолюція загальних зборів євреїв-воїнів Київського гарнізону про єврейську самооборону. м.Київ, 21 грудня 1917 р. 105-106
- № 15. Інструкція ЦК сіоністської організації в Росії Військовій секції при районному комітеті в Києві про підготовку до Всеросійського з'їзду євреїв-воїнів. м.Київ, 25 грудня 1917 р. 106-108
- № 16.Резолюція з'їзду євреїв-воїнів Південно-західної округи та КВО про єврейські погроми і заходи по боротьбі з ними. м.Київ, 30 грудня 1917 - 3 січня 1918 р. 109
- № 17. Циркуляр № 3 Тимчасового Центрального комітету Всеросійського Союзу євреїв-воїнів. м.Київ, не пізніше 6 січня 1918 р. 110-112
- № 18. Циркуляр № 4 Тимчасового Центрального комітету Всеросійського Союзу євреїв-воїнів. м.Київ, не пізніше 6 січня 1918 р. 112-114
- № 19. Інформація газети «Голос єврея-воина» про завдання Першого Всеросійського з'їзду євреїв-воїнів. м.Київ, 6 січня 1918 р. 114-119

№ 20. Повідомлення ВЦЕКОВСЄВа ЦК ОЄСРП про скликання Першого Всеросійського з'їзду євреїв-воїнів 20 січня 1918 р. м.Київ, 10 січня 1918 р.	119
№ 21. Повідомлення Виконкому Союзу євреїв-воїнів КВО ЦК ОЄСРП про проведення 16 січня 1918 р. засідання, присвяченого створенню дружин єврейської самооборони. м.Київ, 15 січня 1918 р.	120
№ 22. Інформація газети «Голос єврея-воина» про створення і діяльність загонів єврейської самооборони	121-122
№ 23. Інформація про засідання дев'ятої сесії Центральної Ради. м.Київ, 20 січня 1918 р.	122-128
№ 24. Інформація про засідання дев'ятої сесії Центральної Ради. м.Київ, 23 січня 1918 р.	128-130
№ 25. Резолюція Другої Всеросійської конференції Союзів євреїв-воїнів. м.Москва, 6-10 травня 1918 р.	130-136
Список скорочень	137
Географічний покажчик	138-139
Іменний покажчик	140-144

Наукове видання

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

Владислав Гриневич
Людмила Гриневич

**НАЦІОНАЛЬНЕ ВІЙСЬКОВЕ ПИТАННЯ В
ДІЯЛЬНОСТІ СОЮЗУ ЄВРЕЇВ-ВОЇНІВ КВО
(липень 1917 – січень 1918 рр.)**

Київ- 2001

Підписано до друку 06.04. 2001. Формат 60x84 1/16
Ум.друк.арк.8,72 Обл.вид.арк.6,02
Тираж 200. Зам.92 2001 р. Ціна договірна
Поліграф.д-ця Ін-ту Історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

